

ילקוט ווהלין

67 שנה למדינת ישראל 57 שנה לילקוט

מס' 64

אב תשע"ה - אוגוסט 2015

ילקוט וזהליו

67 שנה למדינת ישראל

57 שנה לילקוט

מס' 64

אב תשע"ה - אוגוסט 2015

בהוצאת: האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
היכל יהדות ווהלין, רח' כורזין 10, גבעתיים 53583
טלפון: 03-5717621, פקס: 03-7321605

העורך הראשון: יהודה מרין ז"ל
וחברי המערכת: בוריס בריק ז"ל
אברהם ביבר ז"ל

המערכת: יוסף גליצקי
ציפי קרליץ

עריכה: ציפי קרליץ

עריכה לשונית: טובה פרידלנד

מאמרים, כתבות, שירים, דברי זכרון, רשמי מסע ותמונות
יתקבלו בברכה.

ניתן להעביר אל מזכירת המערכת גב' זהבה ויסברג:

wohlinorg@bezeqint.net

עיצוב: רויטל אביב
הדפסה: דפוס שלמה לוי בע"מ 052-5471060

תוכן עניינים

5	דבר יו"ר האיגוד
6	השקת עמדת מפה דיגיטלית ואזכרה כללית
8	שירים מאת מלכה נתנזון
9	יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ה / ד"ר רותי לוסטיג
10	באתי למסור עדות / יוסף גליצקי
12	ערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה / מר רן קוניק, ראש עיריית גבעתיים

שברי זיכרון

16	תברחי, את תישארי בחיים, את נראית כמו ילדה נוצריה / בלומה לביא
20	הכפר דרוזדין / רוחמה צ'צקו
21	למזלי, לא הגעתי לוורשה / חביבה קס
23	ילדות אבודה / אברהם וינשטיין
26	לזכור את העבר, לחיות את ההווה, להאמין בעתיד / ראובן ברנהולץ (חלק א')

מסעות לוהלין - אוקראינה

44	סיור שורשים חטוף בוהלין / ענת פרלמוטר-שבו
61	אוליקה - סיכום ביקור / ענת פרלמוטר-שבו
	מסע אל העבר הלא רחוק: קמין-קושירסקי, גלושא זוטא / שאולה הריס-פונט
69	ובניה ניר ועומר הריס

לזכר חברים

74	יהודה מרין ז"ל - לזכרו של אבי / מינה זמיר
75	התחזה לנער מזבח נוצרי וניצל / עופר אדרת
76	לזכרו של אביגדור עפרון / פרופ' גדעון גרייף
78	מלכה נתנזון, דור שני לשורדים מלודביפול

צילום: צביקה רב

מר רן קוניק, ראש העיר גבעתיים,
מניח את צר העירייה, יום הזיכרון
לשואה תשע"ה

מר יאיר אפל, יו"ר איגוד יוצאי ווהלין
בישראל מניח את צר האיגוד
יום הזיכרון לשואה תשע"ה

ד"ר פרומי שחורי,
מנהלת שוחת בית
הספר להוראת
השואה "יד ושם",
בגבעתיים, וגב'
אילנה ויצמן מזכירת
השוחה, מניחות
את צר יד ושם,
יום הזיכרון לשואה
תשע"ה

דבר יו"ר פאנקוד יאיר אפל

שאבו את המים
לבריכת המקווה.
הבאר נאטמה בבטון,
כי המים "הורעלו"
ע"י הגויות. בבאר
זו מנוחתם, ללא שם,
ללא מצבה, ללא זכר.

נזכור את הרבנים
שנאחזו בארון הקודש

ומאנו לפנות את בית הכנסת. הם נורו
למוות כשקריאת שמע ישראל מהדהדת
ברעש היריות, כשהפרוכת משמשת להם
תכריכים עת העלו אותם ואת בית הכנסת
באש. להם לא קרה נס.

נזכור את אלו שהצליחו לברוח מהגטו,
התחבאו במערות, ביערות ובמתבנים, אך
לא היה להם מה לאכול ובמה להתכסות
בלילות הקרים, והם גוועו ברעב ומתו
מקור. ואת אלו שיצאו בשעות הלילה
להשיג מזון, ולרוע מזלם נתפסו ביער ע"י
הבנדרובצים והוצאו להורג בו במקום. גם
להם לא קרה הנס.

לזכר כל אלו שלא הצליחו להימלט בזמן
ונשלחו לעבודות כפייה, לסלילת כבישים,
בקור וברעב; לזכרם של אלו שהרימו ראש
או נשענו לאחור למנוחה קלה ונורו בשל
כך למוות.

לזכרם ולזכר כל הקדושים שנרצחו בחבל
ווהלין נמשיך את השושלת, לא נשכח ולא
נסלח, נשמור וננצור את זכרם לעד, עם
ישראל חי לנצח.

סיפורים רבים שטרם סופרו ולא תועדו. זו
המשימה שלנו!

כל מי שיכול לתעד, לרשום להקליט
ולהעביר תכנים לאתר ההנצחה שלנו
בהיכל יהדות ווהלין מתבקש לעשות כן,
ויפה שעה אחת קודם.

שלכם

יאיר אפל - יו"ר

73 שנים עברו מימי הרצח הנורא של
בני עמנו וקהילותינו על אדמת אירופה,
והעולם כאילו לא למד דבר. רצח יהודים
תמימים הפך בחודשים האחרונים לדבר
שבשגרה. ירי חסר הבחנה לבית ספר
בטולוז, ירי לבית הכנסת בבריסל, רצח
יהודים בהיפר כשר בפריז.

העולם מגנה, נושאים נאומים ודיבורים
גבוהה גבוהה, אבל העולם לא נעשה בטוח
יותר. המקום הבטוח ביותר ליהודים הוא
כאן!!! בארץ ישראל, מולדתו של העם
היהודי והבית הלאומי שלנו.

לזכר הפרטיזנים יוצאי ווהלין, לזכר בני
הקהילות שהובלו אל הבורות ביערות,
לזכר כל הקדושים בני ווהלין שנרצחו בדם
קדש, לזכר היקרים והקדושים שלנו אקדיש
דברים אלו. טקס יום הזיכרון לשואה כבר
מאחורינו. פרויקט ההנצחה הדיגיטאלי
שלנו נמצא בעיצומו: איסוף החומרים,
התמונות ובעיקר שמות הנספים, שמות כל
אלפי היהודים שגוועו בגטאות, שהוצאו
להורג ביערות ושנורו אל הבורות.

כמידי שנה, בטקס המשותף עם העיריה
באולם, אני מביא בפני הקהל הקדוש
ובעיקר בעבור דורות ההמשך סיפור אחד
מני רבים על הנס שקרה לניצולים, על
ההישרדות המופלאה של אלו שהצליחו
לשרוד ולהמשיך לבנות את המסורת
המופלאה של העם היהודי בישראל
ובתפוצות. מתוך תחושה של שליחות עלינו
לספר לדורות הבאים את שאירע. עלינו,
בני הדור השני, לזכור ולהזכיר ולעשות ככל
יכולתנו ששואה נוספת לא תתרחש.

הפעם אזכיר את אלו שלא קרה להם נס,
את הבלן והבלנית, שלא עזבו את מקווה
הטהרה ונשארו לשמור עליו מתוך תקווה
שיגיעו ימים טובים, והפרעות הם רק חלום
רע שיחלוף במהרה. כשהם חדורי אמונה
ותקווה נורו והושלכו אל הבאר ממנה

השקת עמדת מפה דיגיטלית ואזכרה כללית

בוריס בריק ז"ל, שהרימו תרומה נכבדה להקמת העמדה לזכרו, לזכר משפחתו ולזכר קהילת קולק, ראשי קהילות ווהלין וחברי הנהלת האיגוד. מר רן קוניק, ראש העיר גבעתיים שנשא דברי ברכה, הסיר את הלוח מעל העמדה.

מלאכת איסוף מידע וחומרים טרם הושלמה! אנו מרחיבים באופן קבוע את המידע בעמדה.
אם בידכם תמונות, מפות של קהילות, שמות נרצחים - אנא דאגו להעביר אותם אלינו: wohlinorg@bezeqint.net

בתאריך י"ד באלול תשע"ד 9 בספטמבר 2014 קיימה הנהלת איגוד יוצאי ווהלין טקס השקה של עמדת המפה הדיגיטלית - האינטראקטיבית, המנציחה את זכר קהילות ווהלין שנחרבו על ידי הצוררים הנאצים.

העמדה כוללת מסך מגע ממנו ניתן להגיע למידע - המוצג על גבי מסך טלויזיה - על תולדות הקהילה כולל מפה, מיקום המוסדות, תמונות, שמות הנרצחים ובעתיד גם קטעי וידאו ומצגות.

בטקס נכחו מר רן קוניק, ראש העיר גבעתיים ונכבדי העירייה, בני משפחתו של

9.9.2014 הדגמת חיפוש מידע בעמדה

לאחר טקס ההשקה התקיימה באולם הגדול
האזכרה הכללית לזכר קהילות ווהלין, כפי
שנקבע על ידי מייסדי איגוד יוצאי ווהלין
בשנת 1950.

עשרים ושלוש קהילות, שאינן מקיימות
אזכרה עצמאית, השתתפו באזכרה הכללית:

אוסטילוג, אוסטראה, אלכסנדריה
והסביבה, בורמל, ברסטצ'קה, גלושא-
רבא, דמידובקה והסביבה,
האשט, זדולבונוב, טורצ'ין, לאחווה,
לודביפול (סלישץ' זוטא), לודמיה, לוצק,
מנייביץ', מלינוב, מרוויץ, סטפאן, פוריץק,
קולקי, קוסטופול, קמין קושירסקי, רטנה.

האזכרה כללה את הרצאתה של ד"ר
פרומי שחורי, מנהלת שלוחת בית הספר
הבינלאומי להוראת השואה "יד ושם",
"בחלוף שבעה עשורים - סיום המלחמה

והשחרור"

קטעי שירה - עדן יהלום

נגינה - ליבי פלוט

קטעי קריאה, הדלקת נרות

אמירת קדיש ואל מלא רחמים - שבתאי
רוזנצוויג

המשוררת מלכה נתנון קראה שירים מתוך
ספרה "ציפור מכונסת כנף" *

האזכרה הכללית הבאה תתקיים ביום
א' ט"ו באלול תשע"ה 30.8.2015 פרטים
ומידע - באתר האינטרנט של איגוד יוצאי
ווהלין בישראל

<http://www.wolyn.org.il>

* מלכה נפטרה בכ"א באדר תשע"ה, 12
במארס 2015, דברים לזכרה - בהמשך
הגיליון

הפסל יוסף ז'לברברג, שתרגם את הפסל "האחבוא מתחת לרפת" המוצב באמדה,
הציג את הפסל שיצר וסיפר על האחבוא בו ניצלו חייהם של תשעה יהודים.

שירים מאת מלכה נתנזון מתוך: ציפור מנוסת נוף

ספרא, 2014

פורסמו באתר דעת כתב עת וירטואלי לספרות ואמנות, ניסן תשע"ד:

http://www.daat.ac.il/daat/ktav_et/maamar.asp?ktavet=1&id=1566

חוליה בשרשרת

ביקור בעיירת הורי, לודביפול, אוקראינה

ובין שתי גדות הסלוטש*
רדיד כסף מערסל זכרון מות
והקר,
על אלף גוני צבע שלו,
בשכרון-חושיו
מצחק

גבר סמוק ערף נרנן,
מחצית גופו מעל המים
מחציתו השניה
כחליה בשרשרת
נעה
בדלוגים

והרוח,
כמעט שכשל
על פני מים קוצפים
אדם שקיעה נמהל בלבן מאדים.

בהתעלף יום -
דממה

וגם הרוח נסוגה אל תוך עצמה
אוצרת
שבל רסיסים מתמשך

מראת מים שחרה
בולעת את פני
כחזיון תעתועים

*נהר הסלוטש בקרבת בית הורי, שמימיו
אדמו מן הגופות שהוטלו לתוכו.

שמלותיה השחורות

השמים תלויים
על בתי העץ בלודביפול
כשמלותיה השחורות של אמי
ורק אורות חורים
זעיר פה
זעיר
שם
מבליחים וכבים

ערבות בוכיות שנטשו את גדות הנחל
ממלאות את חצרות הבתים
עיני אחוזות במפליהן
תפלת "אל מלא"
בחזי

גבר מחטט פנים
עוגב על מבטי
גחליליות עיניו צפרירי מות
כמבטו של יוכים הקלגס
בטרם
חרץ
בגוה של אמי

כר קהילת
לודביפול, יום
הזיכרון לשואה
תשע"ה

יום הזיכרון לשואה ולגבורה, תשע"ה

מאת: רותי לוסטיג

מחיילים פשוטים ועד גנרלים ואדמירלים. חצי מיליון יהודים לחמו בשורות הצבא האדום ומהם נפלו 200,000. הלוחמים היהודים חרפו את נפשם כדי להגיע לרגע השחרור ב 9 במאי 1945.

רגע השחרור חידד את האובדן, יום זה מיקם את השורד בין ההכרה בגודל ובעצמה של האסון שפקד אותו והכאב העצום שליווה אותה, לבין החזרה לחיים. מרבית הניצולים היו היחידים ששרדו ממשפחותיהם ולעתים אף מקהילותיהם. הם היו בודדים בעולם ונאלצו לבנות מחדש את חייהם. רובם הצליחו לשקם את חייהם לאחר המלחמה, אך בעבור האחרים, תחושת האובדן, הייאוש והריקנות לא הותירו מקום לדבר.

כאן אנחנו עומדים שורדות ושורדים, בנות ובנים, נכדות ונכדים, ואף דור הנינים, כדי להיות קול לנספים, כדי לשמר את הזיכרון של חיי קהילות יהדות ווהלין ולספר את הסיפור של החיים ושל ההשמדה ושל ההתנגדות על כל צורותיה.

ובכך אנו מקיימים את אשר צוינו על-ידי הנרצחים לקיים את הנדה: לזכור ולא לשכוח.

לזכור ולא לשכוח את החיים שנוצרו והתקיימו בחבל ווהלין במשך דורות, את עושר היצירה והתרבות שפרחו בו. לזכור ולא לשכוח את קהילת יהודי ווהלין, שהשמדתה גדעה באחת את חייהם של כרבע מיליון יהודים.

לזכור ולא לשכוח את כוחות הנפש ועוצמת הרוח של הנותרים מיהדות מפוארת זו, שעמדו להם כדי להיאחז בחיים, להקים משפחות, להעניק ולקבל אהבה.

ד"ר רותי לוסטיג, מנחה את הטקס

גם השנה, כמו בכל שנה, אנחנו עומדים למרגלות האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים בנאצים מקרב יהודי ווהלין. האנדרטה שמלמדת על השתתפות הלוחמים היהודים מחבל ווהלין במאבק נגד הצורך הנאצי.

השנה אנו מציינים 74 שנים לתחילת הרצח השיטתי להשמדת יהודי אירופה על-ידי גרמניה הנאצית ו-73 שנים להשמדת יהדות ווהלין בקיץ-סתיו 1942. יהדות מפוארת זו, שמנתה עם פרוץ המלחמה כ-250 אלף נפש, חוסלה על-ידי הצורך הנאצי תוך סיוע פעיל של המרצחים האוקראינים. עם תום המלחמה נותרו כ-3500 אודים מוצלים, כ-1.5% מכלל האוכלוסייה היהודית שהייתה באזור לפני המלחמה.

השנה אנחנו אף מציינים 70 שנה לסיום מלחמת העולם השנייה. חשוב לציין במעמד זה כי סה"כ השתתפו 1,400,000 יהודים בכלל צבאות בעלות הברית,

הדובר בשם השורדים
מר יוסף גליצקי

נציג השורדים

מר **יוסף גליצקי** נולד בשנת 1922 בבית ציוני דובר עברית רהוטה. בן בכור לאביו בן-ציון, שהיה יו"ר הציונים הכלליים באוסטראה, ולאמו פייגה לבית שגם. אחיו יצחק לייב (לובה) היה צעיר ממנו ב-9 שנים ובן 10 בהירצחו.

יוסף היה בן 17 עם פרוץ מלחמת העולם השנייה וכיבוש העיירה על ידי הסובייטים, ובן 19 עם הכיבוש הגרמני. באקצייה האחרונה, הוא התחבא מספר חודשים אצל גוי ולאחר מכן ברח ליער וחבר לפרטיזנים. ב 1944 התאחד גדוד הפרטיזנים עם הצבא האדום, וחבר לחיל ההנדסה. יוסף השתתף בשחרור אוקראינה, פולין וכיבוש ברלין. נפצע וקיבל אותות גבורה.

ב 1946 עלה לארץ עם אשתו ריבה זיכרונה לברכה באניית המעפילים יגור. גורש לקפריסין, שם שהה כחצי שנה. הוא לחם במלחמת השחרור בחטיבה 8 בפיקודו של יצחק שדה. עבד בחברת יכון חקל ושימש בתפקיד סמנכ"ל.

יוסף עסק בתפקידים ציבוריים ועד היום פועל רבות למען הנצחת השואה וקהילת ווהלין. מאז יציאתו לגמלאות משמש יו"ר הגמלאים בעירו רחובות.

באתי למסור עדות מאת יוסף גליצקי

לא באתי להרצות בפניכם.

באתי למסור עדות על אשר התרחש בעיירה אוסטראה בה נולדתי וגדלתי עד גיל שבע עשרה.

עיירות רבות כמוה היו ברחבי פולין. מה שהתרחש בה, קרה גם בערים ובעיירות אחרות, כי כוונת הנאצים הייתה השמדת היהודים. את כוונתם הם הדגישו לנו יומיים לאחר כניסתם לעיירה, כשתפסו את שלושת הרבנים של אוסטראה וקברו אותם חיים במרכז השוק.

אחר כך החלו האקציות שכולן התקיימו

בימי שני. כינינו אותן "יום שני הראשון", "יום שני השני" ויום שני השלישי". הראשונה הייתה בתשעה באב, בה נרצחו 3,000 יהודים. כעבור חודש הם עברו מבית לבית, אספו 2,500 בני נוער והובילו אותם ליער בכפר הסמוך נטישן ושם רצחו אותם. לאחר מכן הם הכריחו אותנו להסתגר בתוך גטו.

למרות שעברו יותר משבעים שנה, אין ביכולתי לתאר את החיים בגטו. הרעב היה נוראי, ההשפלה הייתה בלתי נסבלת. הם הכריחו נשים לנקות את המדרכות

שאלתי אישה אחת מהו הבניין הגדול שלפנינו והיא ענתה לי שזהו הבונדנסטאג.

נטלתי גזע עץ שרוף וכתבתי על קיר הבניין יוסף גליצקי Ein Jude

עברתי בשלום את כל הקרבות ובברלין
נפצתי ביד. לאחות שטיפלה בי וחבשה
את ידי קראו רבקה והיא הייתה אשתי
שישים ושמונה שנים.

קיבלתי מהצבא האדום שני אותות
הצטיינות מדרגה גבוהה.

שחררתי מהצבא האדום ודרך פולין
הגעתי לצרפת. שם עלינו על אנייה בדרך
לארץ האנגלים שלחו אותי לקפריסין ואת
אשתי שהייתה בהיריון העבירו לעתלית.

בארץ זכיתי למלא תפקידים חשובים.
הייתי סמנכ"ל יכין-חקל וכשיצאתי
לפנסיה התמניתי לממלא מקום ראש עיריית
רחובות. כיום אני יו"ר ארגון הגמלאים של
עירי ומקדיש את רוב זמני לגמלאי העיר
ולמפגשים עם בני נוער בפניהם אני מביא
את עדותי על אשר אירע באוסטראה עיר.

מר רן קוניק, ראש עיריית גבעתיים,
סגניו מר בני רייק ומר משה
גולדשטיין, וסבי אביבה שבתאי,
עוזרת ראש העיר
יום הזיכרון לשואה ותשע"ה

במברשות שיניים.

אבי אמר שהוא מקנא באלה שמתו ואינם
נאלצים לסבול כמונו.

יום אחד הודיע הגביטסקומיסאר שהגיעה
פקודה לחסל את כל היהודים באוסטראה,
זדלבונוב ומיזוך. כדי להוכיח את כוונתו
למלא את הפקודה הוציא אקדח וירה
ברוקח אברהם קומדאנט שהיה יושב ראש
הקהילה.

משפחתנו ירדה למחבוא שהכנו מתחת
לרצפת הבית. המחבוא התגלה, הוציאו
אותנו משם והעמידו אותנו ליד קיר הבית,
כדי לירות בנו.

שם החיבה שלי בבית היה בוז'ה. שמעתי
את אמי זועקת "בוז'ה אנטלויף" (בוז'ה
ברח).

ואני ברחתי.

מאוחר יותר חזרתי למקום ומצאתי את
כולם ירויים על האדמה.

שהיתי חודשים מספר אצל אחד הגויים
ואחר כך הצטרפתי לפרטיזנים למשך שנה
וחצי.

גויסתי לצבא האדום, ושירתי בחיל
ההנדסה איתם הגעתי עד ברלין.

מר יורי קריצמן, יום הזיכרון לשואה
תשע"ה

ערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ה

דבר ראש העיר גבעתיים מרן קוניק

קהל יקר,

קליפה ריקה, לא נותר לו דבר, הוא אומלל וחסר אונים; לא נותר לו כבוד עצמי. מי שניטל ממנו הכול בהינף יד, גם אישיותו ניטלת ממנו בקלות יתרה ובמקרה הטוב ביותר יישפט לחיים או למוות בשל שיקול של תועלת."

לפני כ-73 שנה, בחורף 1942, החליטו הגרמנים לבצע את מה שמכונה "הפתרון הסופי", או במילים אחרות: השמדתו של העם היהודי.

מידי שנה מדינת ישראל מציינת את יום הזיכרון לשואה ולגבורה. כולנו עוצרים את מרוץ החיים, נצמדים למסך הטלוויזיה, שותים בצימאון כל פיסת עדות, כל תמונה.

זה לא היה לפני 2000 שנה, גם לא לפני 200 שנה, זה היה לפני 73 שנים, והעם עליו מדובר הוא אבותינו, הסבים והסבתות שלנו, האחים והאחיות של הורי חלק מאתנו.

יושבים עצובים ומזועזעים ובעיקר, כל פעם מחדש, שואלים: הכיצד כל זה קרה?

בקרוב ציבור תושבי גבעתיים, וגם כאן בקהל, נמצאים חלק מהשורדים. אלה שהיו שם. שניצלו ממוות ושרדו את כל זוועות השואה. הם ניצלו ממוות, אך לעולם לא יוכלו להינצל ממה שעברו שם, ממראות האימה והמוות, מתמונות יקיריהם שנרצחו, מהפרידות מבני המשפחה, מתחושת הקור המקפיא, הרעב הבלתי נסבל, מתחושת הפחד המשתק.

אז איך זה קרה ומי עשה זאת? אננו יודעים. בני אדם עשו זאת. בני אדם נאורים. לא אסון טבע, לא צונמי, בני אדם. בני אדם שמיסדו את מכוונת ההשמדה, חוקקו חוקים מיוחדים ונעזרו בתעמולה תקשורתית מתוחכמת בכדי לגייס את תמיכת הציבור הרחב.

כתב המשורר היהודי - איטלקי פרימו לוי, ניצול מחנה אושוויץ:

ואנו, בני הדור השני והשלישי מה תפקידנו? מהי האחריות המוטלת עלינו, 70 שנה אחרי?

חובתנו לדאוג לשורדי השואה החיים בקרבנו ולשלב אותם בכמה שיותר פעילויות עם בני הנוער שלנו.

כל זאת אנו עושים ונמשיך לעשות, גם כאן אצלנו, בגבעתיים, ועל כך גאוותנו (פרויקט מגשימים חלומות)

"ינסה נא, אפוא, כל אחד להרהר מה ערכם של הרגלי היום-יום הקטנים של כל אדם וכמה משמעות יש להם: לחפצים רבים שיש אפילו בידי פושט־יד עני שבקרן רחוב: ממחטה, מכתב ישן, תמונה של אדם יקר. אין אנו יכולים לשוות בדמיונו את החיים בלעדיהם. עתה שוו בנפשכם אדם שניטלו ממנו ביתו, הרגליו, בגדיו, קרוביו, הכול, כל מה שהיה לו: אדם כזה לא יהיה אלא

כמו כן, חובתנו ללמד על השואה את כלל תלמידי ישראל.

לפני 70 שנה, והכלי החזק ביותר שלנו הם בני הנוער והצעירים.

רק בקיץ האחרון, במלחמת צוק איתן, ראינו אותם במלוא תפארתם. מה לא אמרו עליהם: מפונקים, דור האיפון, פחות טובים וכד',

אך נוער נהדר זה הוכיח כי יש לנו על מי לסמוך, והראה לכולנו, תוך גילוי אומץ והקרבה ראויים לשבח, כי כשמדובר בקיומה של מדינת ישראל, בשמירה על ביטחונם של אזרחי המדינה, כשמדובר בזכר ששת המיליונים שנטבחו ונשרפו רק בשל היותם יהודים, כשמדובר בכל אלו, נוער ערכי זה יילחם בחירוף נפש ולא ייתן לעולם לאויבינו לנצח.

נוער זה, צבא זה, זוכר את ששת המיליונים שזעקו חסרי אונים לעזרה אך ללא הועיל, זוכר וגם למד את הלקח.

ואתם, שורדי השואה היקרים שלנו, אתם אלו שנשאתם בכדי לספר לכולנו מה היה שם, אתם יכולים היום להיות מרוצים ומלאי גאווה.

מדינת ישראל נקמה את מותם של יקיריכם ומילאה אחר צוואתם. יהי זכרם ברוך.

ללמד, כי הידע הוא כלי במאבק בתופעות של הכחשת השואה וסילופה, כשם שבורות היא תמיד קרקע נוחה לצמיחת שָׁנָא, ולכן את הזיכרון והידע יש להעביר מדור לדור. אבל לא רק הזיכרון חשוב פה, הלקח חשוב לא פחות

והלקח הוא שכל עוד העם היהודי ואזרחי מדינת ישראל יהיו מאוחדים, אף אויב שבעולם לא יוכל להכניע אותנו. נחיה פה לנצח בבטחה ובקדמה.

האויב הכי גדול שלנו היה ונשאר אנו עצמנו.

ואם חס וחלילה נאבד את האחדות, את ההתחשבות האחד בשני, את ההבנה שבעצם המצאותינו כאן, את ההקרבה אחד עבור השני ולמען המדינה, או אז מצבנו יהיה רע.

על מדינת ישראל צריך לשמור לדורי דורות. לנצח !

כך גם על כוח המגן שלנו - צבא הגנה לישראל.

צה"ל צריך להיות מחוץ לתחום ומחוץ לכל ויכוח.

יש לנו היום את הכלים להתמודד, אותם כלים שבאופן כה טרגי חסרו לבני עמנו

הנהלת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלן בישראל מביעה תודה והערכה

למר רן קוניק ראש עיריית גבעתיים,
למר בני רייק, ס/ראש העיר
על היענותם לפניית האיגוד ועל תמיכת העירייה בתיקון, שיפוץ וחיידוש
האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים, יוצאי קהילות ווהלן, שנפלו
במלחמת העולם השנייה.
תבורכו על שיתוף הפעולה הפורה ועל האופן הקשבת שלכם בכל את.
למר ליאור סידוב מנהל מחלקת האירועים,
על שיתוף הפעולה עם האיגוד ועל ההיענות לכל פניה ובקשה.

לנועידת התביעות
על תמיכתם בפעילות האיגוד

לחברי תנועת "בני עקיבא" סניף גבעתיים, על השתתפותם ועזרתם
בקיום האלכרות וטקסי יום הזיכרון לשואה

לכנר מר יורי קריצמן שמלווה בנגינתו את טקסי יום הזיכרון לשואה
לצלם מר צביקה רב על ההנצחה בתמונות של טקסי יום הזיכרון לשואה
ועל האלכרה הכללית לזכר קהילות ווהלן

חיפוש במפה הדיגיטלית - ערב יום הזיכרון לשואה תשע"ה

בר קהילת בדולבונג,
יום הזיכרון לשואה
תשע"ה

בר קהילת ויז'בה, יום הזיכרון לשואה
תשע"ה

בר קהילת לאחוה, יום הזיכרון לשואה תשע"ה

בר קהילת קוסטופול יום
הזיכרון לשואה תשע"ה

לברי זיכרון...

"תברחי, את תישארי בחיים, את נראית כמו ילדה נוצרייה" מאת: בלומה לביא לבית מוסמן

על פי עדות שנמסרה ל"יד ושם" בדצמבר 2013

אחי ואחיותיי.
אימא הייתה בהירה, אך אינני זוכרת כלל
את תווי פניה. אבא היה שחום וכהה וגם
מראה פניו כמעט נמחק מזיכרוני.

מגיל עשר הייתי עסוקה בהישרדות וכל
זיכרון של חיי לפני המלחמה אבד כמעט
כליל. כל שנותר הם רק שברים ופיסות של
מראות, אירועים וריחות אותם אני מנסה
לאחות ולשמר.

בתיה, אמה Se בלומה וזודתה

נולדתי באוזיראן בשנת 1933. אמך, בתיה
(בסיה), נולדה ברובנו ואבך, משה, נולד
באוזיראן. שם אמו היה איטה. אביו היה
יהלומן ובאחד ממסעותיו נשדד ונרצח.

הורי נישאו בשנת 1925 ואני הייתי הצעירה
בילדיהם. לפני נולדו אחי אידל (יהודה)
ואחיותיי שרה ופייגעל'ה.

היינו משפחה מסורתית אמידה מאוד.
אבא היה סוחר בהמות והיו לנו גם אדמות
באוזיראן. גרנו בבית מאוד גדול. איני
זוכרת את צורת הבית ולא את הרהיטים
שהיו בו. זכורות לי רק החצר הענקית, באר
המים והכובסת הגיבנת שסייעה לאמך.
רק את מרתך הבית אני זוכרת היטב.
במרתך היו מאחסנים, לקראת החורף,
תפוחים, תפוחי אדמה, עופות ממולאים
שהיו תלויים על אנקולים, חביות חמוצים
וצנצנות עם מיני ריבות מעשה ידיה של
אימא, שהייתה עקרת בית חרוצה מאוד.
לא עזרתי לה הרבה, אבל הייתי צמודה
אליה והלכתי אחריה לכל מקום שהלכה.
אהבתי לראות אותה כשעסקה באפייה,
בהכנת מאכלים מיוחדים, וכשרקחה בתוך
סירי נחושת ריבות מפירות העונה ומעלי
וורדים, שריחם היה ממלא את הבית.

"למה אינך אוכלת לחם" הייתה גוערת בי.
לא אהבתי לאכול לחם.

ביקרתי בגן ילדים יהודי, אבל אינני זוכרת
שהלכתי לבית ספר.

אינני יודעת מה היה פער הגילים ביני ובין

רגע היא החלה לנוע. רודפי נשארו מצידה האחד ואני המשכתי לרוץ הלאה מצידה האחר.

חלצתי את נעלי הלכה שנעלתי והשלכתי בדרך. גויים אינם נועלים נעלי לכה. רצתי יחפה, ברגלים פצועות עד זוב דם, בשמלה הקלה שלבשתי בדרך אל הבור.

ילדה בת עשר לבדה. לא נראיתי יהודייה, דיברתי אוקראינית, אמרתי שקוראים לי לובה. הלכתי ממקום למקום וביקשתי אוכל.

היו מי שנתנו לי והיו כאלה שגירשו אותי. הגעתי למשפחה של איכרים צ'כים טובי לב שהכניסו אותי לביתם. הלכתי איתם לכנסייה וכששחטו חזיר שתיתי מדמו יחד עם כל הילדים. אחר כך הקאתי את נשמת, אבל הייתי כמו כולם.

לילה אחד חלמתי באידיש שהם מסגירים אותי. למחרת ברחתי משם.

הגעתי לסובוטניק אחד שאמר לי: "ילדה, זכרי שאת יהודייה". אינני יודעת איך ידע שאני יהודייה. הוא נתן לי אוכל אבל פחד לתת לי מחסה. נדדתי מכפר לכפר מיער ליער וחיפשתי את המשפחה.

לא נתקלתי בגרמנים. נוהרתי מאוד שלא ימצאו אותי. ידעתי שחייבים להיזהר במיוחד בעת עשיית הצרכים. הגויים היו משתמשים בעלים כדי להתנקות. רק יהודים השתמשו בנייר והוא עלול להסגיר את מיקומם.

פחדתי מהאוקראינים שחיפשו גם הם אחר יהודים וכשתפסו אחד היו רוצחים אותו בהנאה רבה. על כל ראש יהודי היו מקבלים פרס - מלח.

יום אחד מצאתי את עצמי ביער, בין אנשים רבים. מישהו נשא אותי על הגב. הרגשתי שיש מישהו שאכפת לו מה קורה איתי ושאני מוגנת. מאותו רגע אני זוכרת

בשנת 1939 נכנסו הרוסים לאזורנו. אני זוכרת שצחקו עליהם ואמרו שהם אוכלים חמאה עם לחם, כי הם היו מניחים שכבות של חמאה על פרוסות לחם. שעונים היו עונדים לכל אורך היד.

ב 1941 הגיעו הגרמנים. הם פרצו לבתי היהודים היכו את יושביהם ושדדו רכוש מכל הבא ליד. גם לביתנו פרצו. אותנו הילדים הסתירו בכל מיני פינות. הם היכו את אבא בראשו ולקחו מהבית כל שיכלו לקחת.

באביב 1942 אילצו את תושבי אוזיראן לעזוב את בתיים ולעבור לגטו בוורקוביץ הסמוכה. הצטופפנו באחד הבתים בגטו, יחד עם משפחות נוספות. קיבלנו כרטיסים כדי לקבל לחם, שלא הספיק כדי להשביע אותנו. הגטו היה סגור ומגודר. פעם אחת אבא יצא, נתפס והוכה קשות בכפות רגליו. הוא חזר כשהעור בכפות רגליו קרוע כולו. פחדתי!

יום אחד, בסוף הקיץ, התחילו להוציא את כל היהודים מהבתים בגטו ולאסוף אותנו בשיירה שהוצעדה לעבר היער. ידענו שנחפרו שם בורות והיה ברור מה עומד לקרות. נוצות לבנות התעופפו מכל עבר. הבנתי שהאוקראינים בוזזים את בתי הגטו וקורעים כרים וכסתות בחיפוש אחר אוצרות היהודים.

עוד אנו צועדים אל מותנו, אימא אמרה לי: "תברחי! את תישארי בחיים, את נראית כמו ילדה נוצרייה" ודחפה אותי אל מחוץ לשיירה.

ואני ברחתי.

ילדים ניסו לתפוס אותי ורדפו אחרי, מקלות בידיהם. רצתי לכיוון פסי הרכבת והם אחרי.

על הפסים עמדה רכבת. התכופפתי מתחת לאחד הקרונות ושפופה מיהרתי לעבור בין הפסים אל צידה השני של הרכבת. באותו

שלהם. הוא היה חם וטעים. הכי טעים בעולם.

היינו מסתתרים בתוך אסמי הקש של האיכרים. אבא היה פותח את דלת האסם ואני הייתי נתלית עליה וסוגרת אותה. דרך חור היצול של הבהמות היינו נכנסים ומתחבאים. באחד הלילות הקרים הרגשנו שמשתינים עלינו. לא ידענו אם זה כלב או בעל חיים אחר או בנו של האיכר. נותרנו בתוך גיהינום כשנוזל מסריח קפא עלינו. הכינים אכלו אותנו בכל פה. פעם מצאתי בקבוק של ליטר ומילאתי אותו בכינים שאספתי מהגוף.

לא פעם התייאשתי ואמרתי לעצמי: "די, לא רוצה יותר, אי אפשר יותר. אלך ואסגיר את עצמי" אבל יצר החיים היה חזק. ועניתי לעצמי: "אם בלאו הכי יתפסו אותי למה לי להסגיר את עצמי?"

אין לי מושג איך שרדתי. היינו במצב איום ונורא. בלתי מתקבל על הדעת שכך חיינו. הפצעים ברגלי הסבו לי כאבי תופת. אבא כמעט שלא יצא ואני הייתי מסתובבת ומבקשת אוכל. אבל כשיצאנו כדי לעבור ממקום למקום והתקשיתי ללכת, הייתי נתלית עליו והוא היה אומר לי: "מסכן יהיה בעלך, תמיד תהיי תלויה עליו".

גם כשהרוסים הגיעו היינו עדיין בסכנה. הם ירו קטיושות ואנחנו היינו בתוך הקש ולא יכולנו לצאת. עם שוך הקרבות הגענו לרובנו, שם התאספו היהודים ששרדו. אבא היה מאוד חולה וכשהבריא, בזכות רופא שטיפל בו במסירות, החליט לחזור לאוזיראן כדי לחפש אחר חפצי הערך שהחביא. אבא לא חזר.

יהודה, אחיה Se בלומה
(יוסף בשורה השנייה מימין)
בקרן בית"ר באוזיראן

שפתאום אבא היה לידי ואני חושבת שהוא זה שמצא אותי ונשא אותי על הגב, אבל אינני בטוחה.

אבא לקח אותי לגטו אחר וכשהחל החיסול ברחנו משם לבית חרושת לשמן. הסתתרנו מתחת לקרשים שם אוחסנו שקים.

אנשים נוספים הסתתרו בין השקים מתחת לקרשים וביניהם הייתה ילדה שצעקה "ציקקה, ציקקה" (סוכה, סוכה). הם נתפסו, הוצאו מחוץ לבית החרושת וחוסלו מיד. שמעתי איך בחוץ הטביעו הגרמנים ילדים בתוך חביות מים.

אבא חלה וקדח מחום. לא הייתה עמנו אפילו טיפת מים. כשלא יכול היה לשאת עוד את הצמא ביקש לעשות פיפי ושתה את השתן. יצאנו מבין השקים. בחוץ היו מפוזרים שברי זכוכית שפוזרו בכוונה כדי ללכוד את המסתתרים. מהשקים יצרנו כיסויים לרגלינו וכך עברנו בין השברים והתחלנו לצעוד.

בדרכנו ראינו את בור ההריגה.

דם וסיד פרצו ממנו כמו ממזרקה.

תשושים מעייפות, מרעב ומצמא עברנו ממקום למקום. בגלל חזותו היהודית אבא פחד לצאת לחפש אוכל. אני שנראיתי נוצרייה יכולתי לבקש אוכל מהאיכרים. אבל רוב האוכל שלנו היה המזון שהושאר לחזירים. היינו סוחבים אותו מתוך האבוס

שהינו זמן מה בעתלית ואחר כך העבירו אותנו לקיבוץ יגור.
 "הנה הסבונים הגיעו" קיבלו את פנינו בקיבוץ.

תוך שלושה חודשים דיברנו עברית שוטפת. היינו קבוצה מגובשת ולמדנו לא להתייחס לקיבוצניקים שלא ידעו עלינו דבר. לא הייתה לנו ילדות, וכאן ביגור נהגנו להשתטות במעשי קונדס שלא התאימו לגילנו. רק שושנה המחנכת שלנו ידעה לחבק את כולם והייתה דמות משמעותית מאוד בחיינו.

ב 1948 התגייסה כל הקבוצה לפלמ"ח וכעבור עשרה חודשים, כשהפלמ"ח פורק, מי שהיה בגיל גיוס נשאר בצבא ומי שהיה צעיר יותר חזר לקיבוץ.

יצאתי לעבוד בבית תינוקות בראש העין. ללא כל הכשרה עבדתי כאחות. חסכתי כסף כדי לצאת ללימודים אך הוא נגנב מתוך המזוודה בה שמרתי אותן. חלום הלימודים נגז.

יום אחד ביקרתי חברה שגרה במושב ושם הכרתי את מי שעתיד להיות בעלי. הוריו עלו אתו ארצה מטריפולי כשהיה בן שש. פגשתי משפחה חמה ואוהבת שקיבלה

אנשים סביבי התלחשו ולא העזו לספר לי מה קרה. רק מאוחר יותר סיפר לי אחד השורדים שהוא נקם את מות אבי וחסל את האוקראיני שבמכת גרזן הרג את אבא. ברובנו פגשנו בת דודה של אבא. לפני שיצא לאוזיראן הוא ביקש ממנה לשמור עלי. הייתי אתה תקופה קצרה בלבד, כי בעלה ערק מהצבא האדום, והיה עליהם לברוח מרובנו.

שוב נותרתי לבד. התחלתי להתגלגל ממשפחה למשפחה עד שמר יצחק פיש, אדם משכמו ומעלה, ובתו אימצו אותי.

בינתיים החלו לאסוף את הילדים להכשרות, והצטרפתי למסגרת של קבוצת "דרור", ועם "הבריחה" עברנו גבולות, עד שהגענו לביטום ואחר כך לפלהיים. שהינו שם כשנה עם מדריכים מהארץ. לראשונה נחשפנו לשירים הישראליים ולעברית שטרם למדנו אותה. הכול היה מוזר עבורנו.

הגענו לצרפת וממרסיי עלינו ארצה ב 1946 בספינה "שמפליון". בקבוצה התחלתי להרגיש יותר בטחון. דיברנו בינינו פולנית. כל אחד מאתנו נשא עמו מטען כבד אותו קבר עמוק בלב. איש לא דיבר על מה שעבר עליו.

ל'פה"ס, גרמניה בדרכן לארץ עם תנועת "דרור"

כר קהילות ורקוביץ ואוֹכיראן, יום
הזיכרון לשואה תשס"ה

אותי בזרועות פתוחות. כעבור שלושה חודשים נישאתי לאיש שהבין אותי ומבין אותי עד היום.

התייתמתי בגיל צעיר, ילדות כמעט לא הייתה לי, לא למדתי בבית ספר, משלוש השפות בהן ידעתי לדבר, פולנית, אוקראינית וצ'כית אינני זוכרת אף מילה. הדחקתי את הזיכרונות המרים, אבל לילות רבים הייתי רואה בחלומותיי את האנשים שתלו עצמם בגטו בוורקוביץ. הייתי רואה את דמותה של אימא. הייתי בוכה וצועקת מתוך שינה בבליל של שפות "אני לא רוצה למות!". למזלי, בעלי תמך בי ושמר עלי.

הסיוטים חלפו לאחר שנולדה בתי הבכורה. גידלתי שלושה ילדים לפי ראות עיני ולפי הבנת, ותודה לאל, אני חושבת שגידלתי אותם היטב. ילדים טובים, מסורים, משכילים וכך גם הנכדים. זכיתי להרבה נחת. אינני יכולה לבקש יותר.

הכפד דרוזדין

מאת: רוחמה צ'צקו (פולסקי), גבעת-השלושה

ומבעלי-החיים והעופות שבמשקם הזעיר. גדלנו בתוך שדות מוריקים. סביב ביתנו היו גינות-נוי על שלל גווניהן, שהעשירו את הדמיון והנפש. בחצר היה גן עצי-פרי שהסבים נטעו ודורות ההמשך טיפלו בו באהבה, גן-ירק ותירס, רפתות, אורווה וגורן.

נוסף על עבודת השדה עסקו היהודים במעט מסחר עם האיכרים העניים. האוכלוסייה היהודית הורכבה ממשפחות מרובות ילדים עם קרבת דם ביניהן. מצבם הסוציאלי שווה היה. הסתפקו במועט. אולם, למרות הדלות צהלו ושמחו הילדים. הלבבות הקטנים היו מלאי ערגה וכיסופים.

דרוזדין הוא כפר קטן השוכן בין רוקיטנה וסטולין. גרו בו חמש משפחות של יהודים. בתיו בתי-עץ נמוכים, גגותיו רובם קש, חלונותיו חשוכים, רק פה ושם בקע אור קלוש והשתפך ניגון ערב ונוגה המושך את הלב. מדורי-דורות ישבו היהודים בכפך, שקועים בדאגות פרנסה וחינוך ילדיהם. שכרו מלמד מהמעולים ביותר, אם כי העומס הכספי היה כבד מנשוא. בחלקם למדו הילדים בבית-ספר "תרבות" ברוקיטנה.

יהודי-הכפר אנשי עמל ועבודה היו. החזיקו מעדר וקלשון, גרזן ומסור והתפרנסו מיגיע כפיהם. מזונם העיקרי היה מפרי-האדמה

הרוח החלוצית-ציונית חדרה גם לכפרנו, והשאיפה לעלות לארץ ישראל פרצה גבולות. אז החליט נחום אחי לנתק את מסורת האבות ויצא להכשרה, כדי להגשים את כיסופיו לארץ. באחד הבקרים של ימי הסתיו יצא בסתר את הבית ונעלם. אבל כבד ירד על ביתנו. אמנו קראה בספר-התחינה בקול עצוב. בכי מר פרץ מפי כל בני-המשפחה, כאילו, חס ושלום, הלך הבן לעולמו. לא ארכו הימים ורבים מבני הנוער הלכו בעקבותיו. ההורים השלימו עם "גזירה" זו, הושפעו, שוכנעו ולבסוף אף סייעו לילדיהם לעלות לארץ מתוך שמחה. כיום נמצאים בארץ חמשה בנים ובנות מבית יעקב מדרוזדין, ובני-דודים רבים הקימו משפחותיהם בישראל.

תנועת החסידות תרמה רבות להתרוממות הרוח של חיי היהודים בכפר. יהודי דרוזדין היו חסידי הרבי משה'לה פרלוב זצ"ל מסטולין. האמינו באמונה שלמה, שהרבי מסוגל לחולל נסים. בכל עת צרה ויגון באו לשפוך מרי-שיחם לפניו.

הרבי מסטולין נהג לבקר אצל חסידיו שבסביבה מדי שנה בשנה ולא פסח גם על דרוזדין. מי מאתנו אינו זוכר את הרושם הכביר שעשתה הופעת הרבי ופמלייתו בכפרנו, ואת היהודים המלווים אותו מכפר אל כפר, מתרוננים בראש חוצות? מעגל הרוקדים גרף עמו גם את הילדים. אבא ליווה בנגינתו את הרבי עד לכפר הקרוב, ברזוב, מרחק עשרה קילומטר. מה רבים היו הניצוצות שנתזו ברחוב היהודי מהאור השופע של החסידות.

למזלי, לא הגעתי לוורשה מאת: חנינה קס

מנוסה בלידות. למרות התנאים הקשים וחוסר ההיגיינה כולם נשארו בחיים. חיי היום יום היו קשים: לכל בית היו כמה פרות שסיפקו מוצרי חלב. בשר היה לרוב רק בחורף, כשאפשר היה להשתמש בו הודות לקור ששרר. בקיץ היה בא השוחט פעם בשבועיים ושוחט תרנגולות רק לשבת. באדמה שסביב הבית גידלו ירקות מכל המינים. אני זוכרת שאימא השיגה פעם שתי עגבניות מנוסע שעבר בכפר, הוציאה את הגרעינים וזרעה אותם. השתילים גדלו לשיחים ועליהם עגבניות ירוקות, ובאמצע הקיץ הם החלו להאדים. היה תענוג להסתכל בייצור החדש של עגבניות אדומות. כך הרחיבו את משק הירקות. חלק מהירקות הועידו לחורף: כמו כרוב כבוש, כרוב ראשים מלוח, מלפפונים

סבי, משה פולסקי נולד בתקופת הצאר בכפר דרוזדין. כאן נישא לרוחמה, סבתו, ונולדו להם חמישה בנים וארבע בנות.

אבי, יעקב פולסקי היה הבן הצעיר (המזיניק) של הסבא והסבתא משה ורוחמה. באותו כפר ובאותו בית הוא התחתן עם אמי, מלכה שטרס מהכפר זולוטיה דומברוביץ.

הוא גר עם הוריו עד שהלכו לעולמם. אמי, מלכה, טיפלה בחותן ובחותנת הזקנים עד יום מותם, כשהיא עצמה מטופלת בשני תינוקות שהבדל הגיל ביניהם היה שנה אחת בלבד. באותו כפר גרו עוד שני אחים: מאיר ואשר ואחות דינה.

בכפר לא היה חשמל, לא היו מים זורמים, לא רופא, לא אחות ולא בית מרקחת. כמיילדת שמשה גויה מן הכפר, שהייתה

להגיע לרכבת הנוסעת לוורשה. באותו לילה בוצעה החלוקה של פולין עד נהר הבוג. למזלי, לא הגעתי לוורשה, כי בחלק הזה שלטו הנאצים. כל משפחתו של חברי יהושע נשארה בוורשה תחת שלטון הנאצים. אני חזרתי לכפר העלוב שלנו בו שלטו הרוסים. בכפר גרה גם אחותי הבוגרת ריקל שהייתה נשואה לחיים קלצ'צקי ולהם שני ילדים. יהושע הצליח לאתר אותי בכפר ולהגיע אלי. כעבור חצי שנה עברנו לרוקיטנה שם נישאנו בנוכחות הורי בלבד. עבדנו ברוקיטנה עד שהיטלר תקף את רוסיה.

אחי הצעיר יצחק (בן פחות מחמש עשרה שנים) היה באותה עת בבית הבראה בלבוב.

הוא ברח משם ברגל לקייב והגיע אלי, לרוקיטנה, תוך תשעה ימים. אחרי מנוחה של יממה בלבד עזבנו כולנו לכיוון קייב. אחותי מאשה יצאה מדרוזדין עם עוד בת דודה כדי להגיע אלי. אימא ליוותה אותה בבכי:

"גידלתי שבעה ילדים ומשאירים אותי לבד". מאשה לא עמדה בלחץ ובבכי וחזרה הביתה: כלומר לחיים תחת הכיבוש הנאצי. כעבור שנה רוכזו כל היהודים מכל הכפרים בכפר ברזוב. יומיים לפני ראש השנה 1942 חפרו בור ענק, ובחמש בבוקר אספו את 400 היהודים על יד הבוק, ירו בהם ולא נשאר זכר מהם. מאשה, היפה במשפחה, בת 22 בלבד, נרצחה גם היא. לו הייתה מגיעה אלי, הייתה נשארת בחיים כמו אחי יצחק. הגורל רצה אחרת.

אימא הייתה רק בת 52 במותה, אבא בן 59, ריקל בת 31 וחיים בעלה בן 35.

ילדיהם - צביקה בן 6 ובריינדל בת 4. יהי זכרם ברוך.

מתמונות בודדות יצרנו תמונה של הנספים ממשפחתנו.

כבושים, עגבניות ירוקות כבושות. את תפוחי האדמה היו טומנים בבור, מכסים בקש ולמעלה למעלה מכסים בכיפת חול. גזר וצנון היו גם כן טומנים באדמה ומכסים בקש ועליו חול ופתח שאפשר יהיה לפתוח בחורף ולהוציא בשעת הצורך. אלה היו התנאים הפיזיים הקשים בהם אבא שלי גדל וגם אנחנו הדור השני.

ההורים שכרו לנו מורים שלימדו אותנו הילדים בחדר. לא הייתה לילדים השכלה פורמלית, אך הם הגיעו להישגים אדירים. כדי להתפרנס בכפר עלוב זה פנו גם למסחר זעיר. אמא הייתה תופרת בכפר, וגם שימשה כרופאה לעת מצוא. הייתה מרפאה בכוסות רוח. אבא הוציא את פרנסתו גם מנגינה בכינור. היו מזמינים אותו לחתונות של יהודים בכפרים בסביבה, וגם למסיבות של פולנים. אבא לימד אחדים מהילדים לגן בכינור וגם אני הייתי ביניהם, הייתי מלווה אותו בכינור שני.

אחי נחום, השלישי במשפחה, ראה שאין עתיד לנוער במקום. הוא קשר קשרים עם מרכז החלוץ בוורשה, וארגן את תנועת "החלוץ" במקום. הנוער התחיל לנהור לקיבוצים כדי להתכונן לעליה. כך גם אחיותיי רוחמה וחיה ז"ל. שתיהן שהו חמש שנים בקיבוצים עד שאושרו לעליה לארץ ישראל. נחום עצמו עלה אחרי שנה בקיבוץ ברוכוב.

אני, החמישית במשפחה, הגעתי בדרך הסלולה הזו לקיבוץ ברנוביץ', שם פגשתי את חברי לחיים, את בעלי יהושע שהיה מדריך בקיבוץ. אחרי שנה אושרתי גם אני לבוא לעבוד בקבוצה בוורשה. הימים היו סוף שנות השלושים, הנאצים התקדמו בכיבושיהם. לפני צאתי לוורשה הייתי בחופשה אצל ההורים בכפר במשך שלושה שבועות. אבי הביא אותי על גבי סוס ועגלה לאחיו בסטולין ולמחרת היה עלי

זר קהילת רוקיטנה-סרני והסביבה,
יום הולדת 90 - סרה-סרני

על בור ההריגה הקמנו, אנו, שנשארנו
בחיים, מצבה.

מול עיני על המזנון תמונת המצבה לזכר
הנרצחים מכל הכפרים.

בסורה העליונה: אחי סרה-מלכה,
אבי יעקב

בסורה השניה מלכה לימין: אחותי
מלכה, אחותי ריקל ובנה צביקה.
אין לנו תמונות של בתה בריונד
של בעלה חיים קלצ'צקי

ילדות אבודה מאת: אברהם וינשטיין

מניצולים שמעתי שהיא חתכה את ורידיה
וקפצה לתוך האגם כדי לא ליפול בידי
המרצחים שרדפו אחריה.

הייתי בן שמונה וחצי כשפרצה מלחמת
העולם השנייה.

פולין נכבשה על ידי הגרמנים ושטחה
חולק בינם ובין הרוסים. האזור בו גרנו
בפלך ווהלין, סופח לרוסיה.

עם כניסת הרוסים הם החרימו את כל
רכושנו, כולל טחנת הקמח בקופיצ'ב. לילה
אחד נכנסו חיילים לביתנו.

הם הושיבו את אבא בסלון, מולו העמידו
שני חיילים עם רובים מכוונים מכוונים
אליו, וציוו עלינו לארוז את כל שנוכל
ולפנות את הבית תוך שעותיים. אמי דיברה
רוסית רהוטה. היא הביאה כמה בקבוקי יין
מהמרתף והחיילים לגמו כמובן, השתכרו,

נולדתי בשנת 1932 בקובל, העיר בה
התגוררה כל משפחתי.

לאמי, ליזה לבית ברונשטיין, היו שלוש
אחיות: בלה, ריטה ומניה ושני אחים:
וולודיה ואפרים. וולודיה ומשפחתו חיו
בצרפת, הסתתרו בכפר ונשארו בחיים,
אמי ואנוכי נותרנו בחיים, וכל האחרים
נרצחו בבוכובה, ביער ליד קובל.

לאבי ראובן הייתה טחנת קמח בעיירה
קופיצ'ב, הנמצאת שמונה עשר קילומטר
מקובל.

רוב משפחתו של אבא התגוררה בקופיצ'ב.
היו לו שלוש אחיות: זלדה, בלה ונחמה.
נחמה נישאה לאהרון כגאן. הם היו בעלי
בית מרקחת בקופיצ'ב.
אני זוכר את בתם, בת הדודה שלי דוניה.

16/11 - קדח של אדו.
איש"ל כ"א/11

טחנת הקמח, בת שלוש הקומות, בקופי'ב

אבי נלקח לצד שמאל, אמי ואני לצד ימין.
מאותו רגע לא ראיתי שוב את אבי.
הגלו את אימא ואותי לרוסיה, למחוז
פבלוד. אימא למדה רפואה, אך לא
הספיקה לסיים סטאז', ועבדה שם כאחות.
התקיימנו מעבודתה וממכירת החפצים
שהבאנו אתנו. יכולנו לקנות מעט מזון
ולשרוד, וכאשר הפרוטה לא הייתה בידנו,
נאלצנו לאכול קליפות תפוחי אדמה,
שטעמם המר עדין זכור לי. שמחנו שהיה
לנו במה להשביע את הרעב.

בתום המלחמה התחלנו לנדוד. פנינו חזרה
לפולין אל הבלתי נודע. הגענו לשצ'צ'ין
ומשם למחנה בברגן בלזן. כאן ראינו במו
עינינו את האסון הנורא שהמיטו הנאצים
על עמנו. ראינו את התנורים ששימשו

ונרדמו. אימא עמלה עד הבוקר וארזה
בגדים וחפצים שאפשרו לנו מאוחר יותר
להתקיים ממכירתם. לפנות בוקר הובלנו
אל תחנת הרכבת הקרובה בטוריסק. שם
הפרידו בינינו.

דוניא כאסן בת נחמה ואהרון כאסן

שנים רבות לא הייתה בארץ רגישות לניצולי השואה. כל השנים הרגשנו שונים. לא פעם היה "ניצול שואה" שם גנאי. לא תמיד קיבלו אותנו ולא פעם לעגו לנו: "למה לא נלחמתם? הלכתם כצאן לטבח." סחבנו את הכאב בתוכנו בלי לשתף אף אחד.

בשנים האחרונות גברה המודעות לניצולי השואה, ואנשים מספרים יותר על מה שעבר עליהם.

בשנת 2007 "גילינו" את מועדון "עמך" ברחובות, מועדון לניצולי שואה. בעזרת הצוות האוהב והנאמן התחלנו להרגיש שאנחנו כמו כולם.

כיום אנו חזקים יותר. תרמנו לבניין הארץ, הקמנו משפחות, וכעת יש לנו האומץ לספר לכל מי שמוכן לשמוע.

משפחות שלמות נכחדו מהעולם, עלינו להיות להם לפה, לספר ולהעביר מדור לדור את מורשת עמנו. על הדורות הבאים מוטלת המשימה לשמור על ארצנו היקרה והיחידה ולדאוג ששואה נוספת לעולם לא תתרחש.

זר קהילת קובל, יום הזיכרון לשואה
תשע"ה

לשריפת בני האדם, את הבורות, שטרם כוסו, אליהם הושלכו הגוויות.

אימה ופחד ריחפו באוויר מעלינו. אימא חלתה בסרטן, ואני ישבתי לידה ימים ולילות. תוך זמן קצר היא נפטרה, כשאני לידה.

נשארתי לבד, ילד בודד בעולם. הצער על מות אמ, והסבל שעברנו יחד, אינם מרפים ממני עד היום.

אינני יודע, אינני זוכה, מי דאג להעביר אותי למרסיי בצרפת, משם נשלחתי לארץ ישראל.

בשנת 1947 הגעתי לחברת הילדים בקיבוץ רמת הכובש. כאן עבדנו חצי יום ולמדנו חצי יום.

את מלחמת השחרור עברתי בקיבוץ. כל הילדים פונו לקיבוץ גליל ים ואני הייתי הילד היחיד שלא פונה. רמת הכובש היה אז קיבוץ ספר, ולידו היו כפרים ערביים מהם הפגיו את הקיבוץ. הייתי עוזר לחשמלאי שבנה רשת תקשורת בין העמדות ועזרתי לו לתחזק את הרשת. בשנת 1948 העבירו את חברת הילדים לקיבוץ גבעת השלושה. התגייסתי לצה"ל בשנת 1951.

בתום השירות הצבאי חזרתי לקיבוץ. נשאתי לאישה את שרה לבית חייט מסטפאן בוהלין ונולדו לנו שלוש בנות. בשנת 1961 עזבנו את הקיבוץ ועברנו לבאר שבע שם עבדתי בחברה לעבודות עפר וסלילת כבישים.

כיום אנו גרים ביבנה. על קירות בית הכנסת, בקובל עיר הולדת, חרטו אנשים בציפורניהם ובדמם בקשה אחת: מי שישרוד ויישאר בחיים, שיספר את סיפורם וינקום בנאצים ובעוזריהם את דמם השפוך.

משפחתי נמחקה מהעולם. אני חי חיים של כאב אין סופי והחלטתי לספר את סיפורי.

לזכור את העבר, לחיות את ההווה, להאמין בעתיד

מאת: ראובן ברנהולץ

ימי ילדות

נולדתי ב-1930, בתשעה-באב, בעיירה קופיצ'ב. סבלתי מבריאות לקויה ובשנתי השנייה חליתי בדלקת ריאות. הרופא הגוי מהעיר הגדולה הציל את חיי. כתודה לאלוהים על החלמתי תרמו הוריי פרוכת רקומה לארון הקודש שבבית הכנסת, ואני, שהייתי בן למשפחת כוהנים, התגאיתי מאוד.

כילד יהודי גדלתי בתנאים נוחים פחות או יותר. שפתי הראשונה הייתה יידיש, והיא שלטה בבית וברחוב. אימא שרה לי שירי ערש ביידיש, וסבתא סיפרה סיפורים מהתנ"ך בשפה זו. כשגדלתי, פגשתי את השכנים הצ'כים, ולמדתי לדבר בשפתם. כשבגרתי וקיבלתי רשות להתרחק מהבית, למדתי אוקראינית וגם קצת גרמנית מפי האיכרים הגרמנים שבאו לעיירה.

השפה השלטת הייתה פולנית, ובהגיעי לכיתה א' למדתי לדבר בשפה זו. בזמן השלטון הסובייטי למדתי רוסית. מבליל השפות נקלטו קצת ביזכרונות שירים יהודיים עצובים מפי אימא וגם שירים גרמניים שלמדה מהגרמנים כשרבצו בחפירת הבוץ על גדות הנהר סטו-חוד בזמן מלחמת העולם הראשונה (אז הם היו הטובים, והרוסים - הרעים) ושירי עם אוקראינים מהפועלים שעבדו אצלנו בחצר. אבא עבד בעסקי חכירת חלקות יער מהפריצים הפולנים, כריתת עצים וניסורם לקרשים.

אבא עבד רוב שעות היום מחוץ לבית. בערבים חיכיתי לבואו. הוא היה מרדים

חלק א'

העיירה קופיצ'ב

קופיצ'ב שכנה בין העיר קובל ובין העיר וולדימיר-וולנסק. רחוקה הייתה מכביש ראשי וממסילת ברזל. רק דרך עפר חיברה אותה לאותן שתי ערים גדולות.

דרומית לה השתרעו שדות קמה עד קצה האופק. מצד צפון וצפון מערב נשקו לה יערות ואגמים. הסביבה עשירה הייתה ביובלים ובנהרות, שחלקם זרמו מערבה, לנהר הבוג, שהיווה גבול בין אוקראינה העצמאית ובין פולין, וחלקם התנקזו לנהר הפריפט.

העיירה הייתה ייחודית במגוון תושביה. הרחוב הראשי היה מיושב רובו ככולו ביהודים שהחזיקו חנויות מכולת וסדקית, חנויות גלנטריה (בגדים) ונעליים, וגם קפיטריה ובית מרזח.

ברחובות הצדדיים של העיירה גרו הצ'כים. היו להם משקים מפותחים מאוד, בתים מרווחים וכנסייה מיוחדת. הרשות הייתה פולנית, ובכיכר התיישבו פולנים בני הדת הקתולית שהובאו לכאן אחרי הקמת הרפובליקה, וגם להם כנסייה משלהם, ממזרח.

לאורך הדרכים שהובילו לערים הגדולות, ישבו האוקראינים על משקיהם הדלים. הם היו הרוב באוכלוסייה הרב-לאומית וכמובן הייתה להם כנסייה נפרדת.

קטן על הגב נעמדתי בפרוזדור יחד עם כל התלמידים, מול חדרו של המנהל. מעל דלתו הייתה תלויה תמונה גדולה של איש משופם, ראש המדינה הפולנית פילסוצקי. כולם שרו בפולנית את תפילת הבוקה, מהללים את האל על כל הטוב שנתן לכולנו. ילדי הנוצרים הצטלבו, ואנו קמצנו בסתר 'אצבע משולשת'. בכיתה שררה משמעת ברזל. על כל הפרעה הכה אותנו המורה בסרגל על הידיים. מעניינת העובדה שרוב מקבלי המכות היו ילדים יהודיים. ב-3 במאי, יום העצמאות הפולני, צעדנו למצבת הזיכרון המקושטת בדגל אדום-לבן. אנו, הילדים היהודיים, התייחסנו באדישות לחגיגות האלה. הרגשנו זרים, לא רצויים, וידענו שזו לא ארצנו. עובדה זו הזכירו לנו כל יום. עד הצהרים למדנו בבית הספר הכללי יחד עם כל ילדי העיירה. מלבד קריאות גנאי ספגנו לפעמים גם מכות. הסבל גרם לנו להתבדל ולהתעמק בלימודים. מצאנו נחמה בשיעורים על ארץ-ישראל ובלימודי עברית ותנ"ך. השיעורים האלה התקיימו בשעות אחר הצהריים, בבתי התלמידים. המורים, רובם צעירים קומוניסטים שגורשו על-ידי האנגלים מארץ ישראל, מצאו את פרנסתם בלימודי עברית ותנ"ך בין ילדי התפוצות. הלימודים, שלא כמו 'בחדר', התנהלו בצורה חופשית תוך דגש על ההיבט ההיסטורי. אנו, הילדים, שמחנו שגם לנו, כמו ליתר העמים, יש במזרח מולדת, שממנה הוגלינו ואליה חלמנו לחזור, כשנגדל. ניסינו לדבר עברית ודי בהצלחה. מלבד זאת נהגנו לבלות במועדון הציוני 'הבונד' ובספרייה. ערכנו חגיגות ונשפי חנוכה ופורים. בט"ו בשבט טעמנו מפירות הארץ, בל"ג בעומר יצאנו ליער הקרוב, נושאים דגל כחול-לבן. זו הייתה התחלת נעורים נפלאה.

אותי בסיפור ובשיה. בסופי שבוע בילינו יחד.

העיירה הייתה בשבילי עולם ומלואו. יהודי העיירה היו אנשים ישרים ותמימים שהאמינו באלוהים ובטחו בו. הם עמלו קשה בעבודות המסורתיות שיהודים עסקו בהן, וניסו לא להתבלט בסביבה הרב לאומית, שלא ראתה אותם כשוויים.

כמרבית יהודי העיירה גם אנחנו שמרנו על המסורת והיינו משפחה ציונית. החיים כקהילה התרכזו בעיקר בשני בתי הכנסת, בית כנסת "גדול" ובית כנסת "קטן". כל ליל שישי ושבת הלכתי עם אבי לבית הכנסת "הקטן", הסמוך לביתנו. נהגתי להתעטף בקצה הטלית של אבי בזמן ברכת הכוהנים.

ב 1935, אחרי שנולד אחי בערל (בן), עברנו לבית משלנו ששכן ברחוב הראשי של העיירה, קרוב לבית אחיו הבכור של אבי, משה.

עברנו לגור בבית מרווח, מוקף גינה וחצר, שכלל שלושה חדרים, מטבח, מרפסת ומרתף. בחזיתו הייתה גינה שצמחו בה פרחים ועצי נוי. מאחורי הבית הייתה חצר רחבה מלאה בולי-עץ וקרשים מנוסרים. שם, לראשונה, פגשתי בפועלים אוקראינים, רובם איכרים מהסביבה, שעבדו אצלנו. האוקראינים שנאו את הפולנים, אך גם את היהודים לא אהבו. הם הפגינו את יחסם העוין כלפי היהודים בזמן הכיבוש הגרמני. למרות זאת, כשהתמנה אחד האיכרים לפקד על המשטרה האוקראינית הוא שמר על יחסים טובים עם אבי, והקל עלינו בשנה הראשונה של השואה, כשעזר לאבי לעבוד כעובד כפייה ביער ולא בעבודה בזויה אחרת. הוא גם דאג שלא ניפגע, עד שהתחולל הרצח של יהודי העיירה.

כשהגעתי לכיתה א', הוריי רשמו אותי לבית הספר הפולני הממלכתי. כשתרמיל

אחי ואני, מסומנים בעיגול ושני ילדים נוספים, משפחתם הוגלתה לסביב
בזמן השלטון הסובייטי, הננו היחידים שנשארו בחיים מכל הילדים בתאונה

המשוקץ ריבנטרופ-מולוטוב, שנחתם בין
גרמניה לרוסיה על חלוקת פולין, חצה את
גבולה המזרחי של פולין והתקרב אלינו.
האוכלוסייה האוקראינית הרגישה שהגיעה
שעת כושר להיפרע מהשליטים הפולנים.
אוקראינים חמושים הסתערו על יחידות
מזדמנות של הצבא הפולני, והשתררה
אנדרלמוסיה גדולה בעיירה ובסביבותיה.
יחידות של צבא פולני מובס ומולם
אוקראינים חמושים הפכו מקור דאגה
לתושבים היהודים.

בוקר אחד התעוררתי לקולות של אנשים
צועדים ושל כלי רכב. מחלון חדרי ראיתי
את אנשי הצבא הרוסי צועדים, בלי
דרגות על כתפיהם. הצעירים נראו כמעט
כמו אסירים. זרם אנושי אפור צעד
במשך יום שלם. רבים מהם חנו בסביבה,
טיילו בקבוצות ובפיקוח של מפקדם. הם
הסתכלו בפליאה בחנויות המלאות כל
טוב, ודאי נאמר להם שהם באים לשחרר

לימים, אחרי השואה, שלחה לנו הדודה
רחל, אחות של אימא, מארצות הברית
כמה תמונות משפחתיות, בהן גם תמונה,
עם המורה לעברית, מאחת החגיגות
שהתקיימה בביתנו. הילד היושב בשורה
הראשונה מימין הוא אחי בערל (בן) ואני
מציץ מהשורה האמצעית. שנייה ולימיני
עומדת שולמית, שעל סופם המך, שלה ושל
בני משפחתה, אספר בהמשך.

המתקפה הגרמנית על פולין

בספטמבר שנת 1939 התעוררנו לפנות
בוקר לרעש חזק של מטוסים ושל הפצצות.
צבאות גרמניה פלשו לפולין. בתוך יומיים
התברר גודל המפלה שנחל הצבא הפולני
השחצן והמיושן. הגרמנים פרצו, כיתרו,
השמידו ולקחו בשבי עשרות אלפי חיילים.
כן, האסון ארב לנו בפתח, אלא שלא
הערכנו נכונה את מידותיו.
הצבא הרוסי פלש ממזרח לפי ההסכם

עונשי המכות ואת המצטיינים, רובם ילדים יהודים, עודדו. שמותיהם נרשמו על הלוח. ישבתי ליד ילדה בעלת שיער שחור ועיניים גדולות כחולות, ושמה שולמית. יחד הכנו שעורי בית. היה לי נעים לשוחח אתה ולטייל ביחד, לכן התרחקתי מחבריי, שלעגו לי קצת. אלמלא השואה, יתכן שהייתה מתפתחת חברות בינינו. ואולם מהר מאוד השתנתה האווירה. השלטון החדש של מקופחי האתמול התחיל להתנכל לחוגים הציוניים ולעשירים. היו גם יהודים בעלי השקפה קומוניסטית ששיתפו פעולה והלשינו על אחיהם. לימודי השפה העברית הופסקו, הספרייה והמועדון הציוני נסגרו, והחיים התרבותיים העבריים חדלו. אנחנו המשכנו ללכת לבתי הכנסת בשבתות ובחגים, אך המצב נראה די מתוח. רבים חיו בחוסר ודאות ובחשש איך ישפיע עליהם השלטון החדש. רוב היהודים עסקו במסחר ובתיווך ולא ידעו מה יהיה גורלם וממה יתפרנסו. החנויות התרוקנו, ובמקומם נוצרו תורים ארוכים, שוק שחור ומסחר בהחלפות. השיטה הסוציאליסטית הביאה עמה צורת חיים חדשה ומשונה שכללה מתן שוחד ועסקים מתחת לדלפק. ואולם אנו, תלמידי בית ספר, היינו עסוקים בלימודים, וכמו ילדים לא היינו מודעים לצרות.

אבא שעבד כסוחר יערות, נחשב קפיטליסט, ומעמדו בסדר החדש היה עדין. את המאפייה שהתקין אצלנו בבית, החרימו. אך מצבם של אמידי העיירה היה גרוע משלו. רבים מהם נעצרו ונושלו מרכושם, שניים אפילו הוגלו לסיביר. אך למרות זאת נדמה לי שכולם הודו לאלוהים שלא עלה בגורלם להיות בצדו האחר של נהר הבוג. השלטון החדש הציע לאבא, די במפתיע, להיות המנהל הכללי של המפעל לכריתת עצים ולשיווקם. אבא חזר ליערות, לא

את אחיהם מעוני ומדיכוי של השלטון הפולני. אחרי יומיים נעלם השפע, והחנויות התרוקנו. רוב הסחורות ירדו למחתרת ולשוק השחור. בעיירה הופיעו ברנשים במעילי עור שחורים. רובם טיפוסים לא נעימים, שהחלו לארגן את הממשל החדש. השלטים בשפה הפולנית הוחלפו ברוסית, ועל דלת המשטרה הציבו שלט ועליו האותיות "נ.ק.ו.ד."

אוקראינים צעירים וגם יהודים מלאי להט התגייסו למיליציה המקומית. המילה "ז'יד" הוצאה אל מחוץ לחוק. אנו, היהודים, חשנו הקלה משום שהצבא הנאצי נעצר מעבר לנהר הבוג, ולאוקראינים, כאמור, נוצרה הזדמנות להתחשבן עם הפולנים שמשלו בהם.

הפריץ שסחר עם אבי ברח והסתתר אצל סבא שלנו בעיר קובל. אבא ניצל את האנדרלמוסיה והעביר את הפריץ ברכבת לעיר לבוב, כך הצילו ממאסר ואולי גם ממוות. אימא כעסה מאוד על אבא מפני הסיכון שלקח על עצמו כשעזר לפולני. (אישור על כך קיבלנו מפי הנכדים של הפריץ שזכרו את אבא שלי).

תחת שלטון ברית המועצות

במשטר החדש נשמעו השפות אוקראינית ורוסית בחוצות העיירה. במסדרון בית הספר לא היו יותר תפילות בוקר, ובמקום המשופם הפולני תלו תמונה של משופם אחר ושמו סטלין. התחלנו לשיר שירי תהילה ל"אב כל העמים". האווירה בבית הספר השתנתה לטובה כלפינו, היהודים. לא היו יותר הערות אנטישמיות. המורים הפולנים הוחלפו במורים שהגיעו מהמזרח. הם הביאו אתם שיטת לימודים טובה הרבה יותר וגם צוות של מסבירים ועוזרים. למדנו על המולדת הגדולה והרחבה שלנו ברית המועצות ועל עמיה הרבים. נגמרו

החורף הקרים, כדי שלא נלך לבית הספר בזמן הפנוי שיחקנו בשלג הצח וגלשנו במגלשי סקי.

מהר מאוד הגיע האביב. השלג הפשיר, עצי הדובדבן הבהיקו בלובן פרחיהם, והציפורים חזרו מהארצות החמות. הטבע התעורר מקיפאוונו. סיימתי בהצטיינות את כיתה ד' וקיבלתי פרס מההורים, נסיעה לסבא מנדל ולסבתא שרה ולקרובים שלנו בעיר הגדולה קובל.

הביקור הזה היה בשבילי גילוי מרענן, שאנו לא לבד בעיירה הקטנה, אלא משפחה גדולה שהשתרשה באזור והתפזרה על פני כל העיירות והערים בסביבה והגיעה גם לפולין, מעבר לנהר הבוג. ביקרתי אצל רבים מקרובי משפחתי, קשרתי קשרים עם הילדים שלהם. הספקתי להגיע גם למחנה הצבאי הסמוך לעיר, כדי לבקר את בעלה הטרי של דודתי חוה, שגויס במפתיע לצבא האדום.

כילד מעיירה קטנה היו אלה ימים נפלאים. זכיתי לטייל ברחובות הרחבים והסואנים של קובל, העיר הגדולה, לבקר בתחנת הרכבת הגדולה והיפה ולהתפנק אצל סבא מנדל וסבתא שרה הנפלאים. ואולם אותה חופשת קיץ נקטעה כשאבי חזר לפתע ולקח אותי הביתה. נסענו ברכבת. הורגשה תנועה רבה של כלי צבא, שריון ותותחים שנסעו מערבה, לגבול המרוחק כמאה קילומטרים.

בהתחלה נטו כולם לחשוב שכוחות הצבא המרובים הם רק לצורך תמרונים, עד שהתחילו לגייס בני נוער לצבא האדום. ואולם מי מהיהודים חשב אז שיהיו אלה האביב והקיץ האחרון של חיים נורמאליים, ומי העלה בדעתו שצפוי לנו עתיד של דמעות ודמים? המתח והחרדה התעצמו לקראת הקיץ, כשהתחילו לגייס אזרחים לעבודות ביצורים ליד הגבול.

כבעלים, אך כנציג הממשל החדש. שוב בילה את רוב ימיו מחוץ לבית, כמפקח ראשי ביער. פתחו לו משרד באחד הכפרים, אצל איכר פולני בשם קוטובסקי. לימים, כשנמלטנו ליער, קוטובסקי עזר לנו מאוד בצידה ובמידע, תוך סיכון חייו וחיי משפחתו.

לעיירה התחילו להגיע יהודים, שברחו מאזור הכיבוש הנאצי בפולין, ובפיהם סיפורים מסמרי שיער על מעשי הזוועה שעשו בהם הגרמנים. הם הגיעו מוכים, רעבים וחסרי כול. היהודים הפליטים לא נשארו זמן רב בסביבה שלנו. לילה אחד העמיסו אותם על רכבות ושלחו אותם מזרחה, לסיביר ולקזחסטן. בעיירה נוצרה חרדה גדולה. מי שיער אז שזו בעצם ההצלה שלהם מהגורל האיום שארב לנו. הצבא הגרמני כבר התקרב, ולמרות חוסר האהדה של האוכלוסייה כלפי השלטון, בטחנו כולנו בצבא האדום, הגדול והחזק, והרגשנו בטוחים ומוגנים.

בזמן החופשות נהגתי להצטרף לאבא שעבד ביער. העובדים קיבלו אותי במאור פנים, אחד מהם, איש צעיר, אפילו טיפל בי. לימים, בזמן הכיבוש הגרמני, נשמע אותו אחד מתרברב שהיה בין רוצחי אבי.

כשהגעתי למעמקי היער, למדתי לאהוב את הסביבה השקטה, הירוקה, הסבוכה בקיץ והמושלגת בחורף. נעמה לי ההליכה בתוך הסבך, התענגתי על טעם האוכמניות, התותים ואגוזי היער, נהניתי לתצפת על חיות היער. כנראה הכין אותי מזלי הטוב לקראת האסון הנורא שארב בפתח.

חורף של שנת 1941, השנה שקדמה לשואה שלנו, זכור לי כחורף קה. השלג כיסה בשטיח לבן את העיירה וסביבותיה. רוב האנשים ישבו בבתיים ומיעטו לצאת, ואנו התלמידים התפללנו שימשיכו ימי

לבורחים. לדאבוננו, אף אחד מיהודי העיירה לא ניצל את הזדמנות ולא הצטרף לבורחים.

לפני הנסיגה רצחו את כל האסירים הפולנים, האוקראינים וגם היהודים, ששהו בבתי הכלא. כשנכנסו הגרמנים בזמן קבורת החללים הרבים, האשימו במעשה את היהודים, ואז כבר התחילו הפוגרומים ומעשי הרצח ביהודים.

חבל מאוד שאתה יהודי

ביום הרביעי השתרר שקט. חיל האוויר הגרמני הפציץ במקום אחר, וגם רעמי התותחים נדמו. קבוצות קטנות של חיילים סובייטים עוד שוטטו בסביבה. השמועות ידעו לספר על כניסתם הקרובה של הגרמנים. הנוצרים, ובייחוד הצ'כים, לא הסתירו את שמחתם לאחר שנפטרו מעול המשטר ומהקולחוזים. היהודים, המומים ומבוהלים, הסתגרו בבתיהם,

כל אחד עם בני משפחתו, מחכים לישועה או לאיזה נס, שאולי הצבא הסובייטי יתארגן ויכה חזרה. אך האמת המרה הייתה שהצבא הזה נרמס על ידי שרשראות הטנקים הגרמנים שנמצאו כבר מאות קילומטרים במעמקי ברית המועצות ודהרו, כמעט בלי התנגדות, מזרחה.

ביום חמישי לפני הצהריים התחילה נהירה של אנשים. הם הלכו לכיוון מערב העיירה. נודע שיחידת סיור גרמנית הגיעה לשם. גם אנו, ילדי היהודים, הצטרפנו אליהם, אף שהיינו מבוהלים במקצת. על יד גדר הכנסייה נראו חונים כמה אופנועי-סירה, מצוידים במקלעים כבדים, על ידם נחו כעשרים גרמנים, לבושי מדים ירוקים, שרווליהם מקופלים, והם חמושים ברובי תת-מקלע. הם ניסו לתקשר עם המקומיים, שבאו בשמחה ובפרחים לקבל את פניהם. באחת הפינות ישבו כמה שבויים מפוחדים

השתדלנו להמשיך בשגרה על אף החרדה. העוזרת הפולנייה עזבה, וסבתא ניהלה את הבית במקומה. אני ואחי בן, שגדל בינתיים, הפסקנו לריב ואבא המשיך בעיסוקיו כמנהל ביערות ומיעט לדאבוננו להיות בבית.

הצבא הגרמני נכנס לאוקראינה

ב-22 ביוני 1941 לפנות בוקר שוב התעוררנו לרעש חזק של מטוסים. יללות מטוסי הקרב החרידו את העיירה. עשרות מהם טסו מזרחה, כשהם יורקים אש על כל מה שנע. הם הפציצו, מעלות השחר ועד החשכה, מסילות ברזל, גשרים, כבישים, דרכי עפר וגם את שדה התעופה הקרוב. בהתחלה עוד נראתה פעילות של חיל האוויר הסובייטי, אך בשעות אחר הצהריים כבר שלטו הגרמנים באוויר.

ההפצצות על העיירה המשיכו, ואנחנו שכבנו בתוך החפירות. ההפגזות וההפצצות גרמו לשריפות ענק מסביב. הלילה הראשון של המלחמה עבר עלינו ללא שינה, ובלבנו עוד מפעמת התקווה שגם אם חיל-האוויר נכשל, הצבא החזק יזרוק את הגרמנים חזרה אל מעבר לנהר, אך לפנות בוקר התחילו להיראות סימני נסיגה ראשונים. מאות חיילים, פצועים והלומים, צעדו מזרחה, מי ברכב מי ברגל, וסיפרו על פלישה של מאות טנקים גרמניים שנעזרים בחיל האוויר, והם הורסים את כל הנקרה בדרכם. ביום השלישי נסוג הצבא האדום מזרחה, והנסיגה הפכה למנוסה, כשנפוצו שמועות על יחידות צנחנים של צבא גרמניה שצנחו בעורף. חיילים פעורי עיניים, בבגדים מלוכלכים וקרועים, צעדו ביחידות קטנות, לפעמים גם ללא נשק, תוך הבטחה שיחזרו בקרוב.

אנשי הממשל הסובייטי לא סמכו על הבטחות. הם ארזו את חפציהם והצטרפו

למעטה השקט היינו שרויים בחרדה ובמתח רב. רבים ניסו לעזור לקרוביהם שניסו למצוא מקלט בעיירה שלנו, אך לא עבר זמן רב וברחובות הופיעו צעירים אוקראינים, עטורי סרטים בשלושת צבעי הדגל שלהם. הם לא היו חמושים בנשק, אך מצוידים במקלות, התחילו להתנכל ליהודים, ללא סיבה. אחד מהם חמד את האופנים שלי, אך אבא גירש אותו, והוא לא חזר להטריד אותנו.

נודע לנו שהגרמנים הקימו ממשלת בובות אוקראינית בעיר לבוב, והבטיחו להם עצמאות. הם מינו כראש ממשלה, אנטישמי נודע בשם בנדרה. לאסוננו הצטרפו האוקראינים לגרמנים, ולפי מעשיהם בזמן מלחמת העולם הראשונה ידענו שאנו בצרות כפולות ומכופלות, אף על פי שעוד לא דיברו אז על הרג מסיבי ועל חיסול כללי.

בעיירה התחילו להישמע עדויות על מעשי התעללויות, שנעשו בידי שוטרים שפרצו לבתים של יהודים לשם שוד וביזה. ברחובות הופיעו כרזות אנטישמיות ותמונות מעוותות של יהודים מזוקנים. הכרזות הדגישו שהיהודים "המרושעים" הם האסון של העם האוקראיני, ושהגיע הזמן לנקום בהם. גם אנו, הילדים, נפגענו מההסתה. לימודינו הופסקו ונאלצנו להישאר בקרבת הבית. הבשורות שהגיעו היו קשות ומרות.

הגרמנים התקדמו במהירות מזרחה, כבשו את קייב וצלחו את נהר דנייפר. התקווה שהצבא האדום יחזור, התנפצה אל מול סלע המציאות האכזרית. אנו, היהודים, הפכנו הפקר. מותר לפגוע בנו, מותר לעשוק אותנו, ואין מגן ואין מושיע.

עד היום אני רואה לנגד עיניי את פניהם המבועתים של המבוגרים. הם התהלכו שחוחים, ועיניהם כבויות. דומה שגם הם

במדים קרועים.

החיילים הגרמניים הקימו אותם מדי פעם והצטלמו אתם למזכרת. אולי מפני שחששתי להתקרב, פנה אחד מהם דווקא אליי ושאל מי אני. כששמע שאני יהודי, ליטף את ראשי ואמר: "חבל מאוד!" (היום ידוע שבצבא הגרמני שירתו גם חיילים בעלי רקע יהודי. אולי הוא היה אחד מהם?)

בינתיים, מכיוון מערב, זרמו גייסות של גרמנים. הם הגיעו רכובים על אופנועים וברכב קל, וחיל הרגלים רכבו על אופניים. הם לא עצרו בעיירה, אלא רק נופפו בידיהם לקהל הרב שבא לקראתם. בסוף השיירה נסעו כמה מכוניות מטה, בהם חיילים לבושים מדים שחורים עטורי צלבי קרס, שהקרינו משב קור ושנאה כלפי כולם. הם לא עצרו, למזלנו הרב, אלא המשיכו בדרכם דרומה. לפנות ערב התרוקנה העיירה מהצבא הגרמני. הפגישה הראשונה עם הגרמנים עברה די בשקט. האוקראינים עוד לא עיכלו כנראה את מעמדם החדש.

אנחנו, יהודי העיירה, ישבנו וחיכינו לבאות בדאגה ובפחד רב. היו שקיוו שאולי כלפינו יתייחסו הגרמנים אחרת. בעל חנות בגדים, ברגמן שמו, הבטיח שהוא עוד יחזור להיות סוחר. (סופו היה נורא) רק אימא שלנו התנבאה שבקרוב יקרה לנו מה שקרה ליהודי פולין, והיא צדקה.

בימים הבאים התחילו להגיע אלינו ידיעות נוראות מפי פליטים שהצליחו לברוח מעיירות סמוכות. הם סיפרו לנו על מעשי השפלה והתעללות מצד הכובשים, שנעזרו בדרך כלל במקומיים. אחר כך החלו להגיע ידיעות איומות ונוראות על מעשי טבח ועל הקורבנות הראשונים.

שקט מדומה רבץ על העיירה, אך מתחת

קשרים עם אוכלוסיית הסביבה. הם עשו זאת בתחכום ובהצלחה.

למזלנו עוד לא היינו סגורים בגטאות והצלחנו לרקום קשרים עם איכרים מסוימים, בייחוד עם פולנים וצ'כים, שעזרו לנו ברוב חמלה, וללא תמורה.

הסתגרנו בבתינו המרוקנים והבוזים וניסינו לחיות את הרגע, בלי לדעת מה מביא המחר. אל מול גלי השנאה שמסביב והבדידות הנוראה שחינו בה, לא הייתה לנו כל אפשרות ליזום מהלך של התנגדות או אפילו לנסות לברוח.

בערים הגדולות, בגטאות הנצורים, מצבם של היהודים היה נורא פי כמה. הסגה, הרעב, המחלות והצפיפות תבעו כל יום קורבנות חדשים, הרבה לפני "החיסול הסופי". אנו ניסינו להוציא קרובי משפחה מהגטו בקובל, ללא הצלחה רבה. רק את סבא וסבתא הצליח אבא לחלץ משם ומצא להם מקום מסתור אצל אחד מידידיו.

התמונה של סבא מגולח מזקנו ומשיער ראשו, ותמונתה של סבתא גלוית ראש ומגולחת אף הן אינן נמחות מזיכרוני. שניהם נראו רזים ומצומקים, בגדיהם קרועים. מאז לא ראיתי אותם יותר. הם נרצחו על ידי איכר רוסי.

(בביקורנו בקובל ב-1993, לא מצאנו את מקום קבורתם, אך אבא הספיק בטרם מותו לנקום ברוצח הנבזה).

החיים בביתנו התנהלו כמו אצל רוב המשפחות היהודיות, בשקט, בצנעה ובחרדה גדולה. אבא היה יוצא לפנות בוקר עם יהודים נוספים לעבודה ביער. הם הלכו ברגל בדרכים צדדיות ונחבאות כדי לא להיתקל בשוטרים או בגרמנים מזדמנים. היתקלויות שהסתיימו, במקרה הטוב, בהשפלות ובמכות. אחי ואני נהגנו לקום מוקדם, אכלנו מה שמצאנו בבית, ויצאנו להסתובב ברחוב הראשי, דרוכים

כבר מזמן חדלו לקוות לנסים.

בהוראת הממשל הגרמני הוקם בעיירה גוף יהודי, שנקרא "יודנראט". שלושה יהודים התמנו: ספר העיירה, סוחר וקצב. תפקידם היה לייצג את היהודים בפני הרשות האוקראינית ובפני הממשל הכובש. במכות ובאיומים הטילו עליהם את ההוראות הראשונות: לאסוף את כל חפצי הערך, הזהב והכסף, וכן את בגדי החורף של היהודים, כדי שהצבא הגרמני יוכל להיערך לקראת החורף הראשון בערבות רוסיה.

הוראה נוספת הייתה שכל יהודי ישים על זרועו סרט ועליו מגן דוד. הסרט הוחלף במהרה בטלאי הצהוב. בהמשך התחילו לגייס את הגברים היהודים לעבודות פרך בזווית, שהיו מלוות בהתעללות השוטרים. היהודים עבדו בשדות וביערות, שהיו פעם בבעלות הפריץ הפולני. הם עסקו בכריתה ובניסור עצים. אבא הוכרח לחזור ליער, אותו יער שהוא היה הבעלים שלו, אחר כך שימש פקיד מטעם השלטון הסובייטי, וכעת נדרש לעבוד שם כפועל. אבל בשביל אבא נחשבה עבודה זו בטוחה יותר ועדיפה מאשר לשבת בבית. כל בוקר היה יוצא ברגל ליער וחוזר בשעת לילה, נושא עמו קצת צידה שהשיג מהאיכרים הידידים.

פעמיים אירע, שיחידה גרמנית שנסעה לחזית, עצרה לפתע בעיירה. צמאים לשעשועים הוציאו כמה יהודים מבית הכנסת הגדול, גזזו את פאותיהם, הרקידו אותם ברחובות וציוו עליהם לשיר, לשמחתם של התושבים המקומיים. עד היום, כשאני שומע את השיר "הרבי אלימלך", חוזרת תמונה זו לנגד עיניי.

מטען של תמונות איומות נקלטו בזיכרוני, והן חוזרות אליי בהזדמנויות רבות, בייחוד בלילות.

מטרתם של הגרמנים הייתה ברורה: להסית, לסכסך ולמנוע מאתנו ליצור

ציד ישן. אבא שחרר אותי, בלי שקיבלתי אפילו מכה אחת. הדאגה למשפחה הייתה בשבילו ערך עליון, אך זוכר אני מקרה, כשאבי קיבל פעם מכה משוטר זה. אבי נפגע מאוד, לא מעוצמת המכה אלא מפני שהוכרח להבליג.

הבריחה ליער

הרעה הגיעה אלינו בספטמבר 1942, בעיצומם של החגים. בוקר אחד הורגשה נוכחות של שוטרים זרים וחמושים. אבא היה כבר ביער. אחי, אני, סבתא ואימא נשארו בבית. מדי פעם הסתובבנו בחוץ, ליד בית היודנראט. לפני הצהריים הגיע רכב גרמני ובו הרוצח פרידריך קצנר מפקד האס.אס. בלבוב, יחד עם אנשי הצוות שלו. הוא קרא לאנשי היודנראט והודיע להם שעד למחרת בבוקר עליהם להביא עשרה ק"ג זהב. הוא פנה למלווה האוקראיני, ראש המשטרה, ואמר לו שאם לא תתמלא דרישתו יהיה עליו להרוג חמישים יהודים ואם יהרוג כפול, יקבל פרס. רצתי הביתה ונשלחתי ליער להזהיר את אבא.

לפנות ערב, כאשר אימא ואחי רצו לעזוב את העיירה, היא כבר הייתה מכותרת בעשרות שוטרים. בעזרת השוטר הצעיר, שאימא הייתה מכבסת את בגדיו והוא היה 'אנושי' יחסית, הצליחו אימא, אחי ומשפחה נוספת לברוח מהעיירה המכותרת לעבר היער, בזמן שאני, אבי ויהודים נוספים שעבדו ביער, ישבנו וחיכינו לידיעות. לפנות ערב הופיעו אימא ואחי יחד עם בני משפחתה של שולמית חברתי וסיפרו איך פרצו את הסגור ועוד סיפרו לנו שניתנה פקודה ליהודים להתאסף למחרת בבוקר בכיכר, משם יועברו לגטו בעיירה אחרת. ידענו שבזה תמו חייהם של היהודים בסביבה.

את מה שאירע ביום האחרון, תיאר בפניי

למתרחש. אנו, הצעירים, לא בלטנו בעיני השוטרים, לכן הפכנו לשליחים ולמעבירי מידע. מיהרנו להזהיר את המבוגרים כשהתקבלה ידיעה או שמועה על תנועות חשודות של המשטרה. השמועות האלו נפוצו במהירות בין בתי היהודים.

כשהגיעה ידיעה או שמועה שעלולה לסכן אותנו, אני, הבן הבכור, הייתי יוצא ליער כדי להזהיר את אבא, שנשאר ללון ביער, ואני נשאיתי אתו. חזרנו ביחד הביתה, כשהשקט חזר לעיירה.

התרעות מעין אלו היו תכופות, לכן נשאיתי פעמים רבות ביער, שהפך לי בית שני. התרגלתי לסביבה, למדתי את השבילים הנסתרים, השלמתי עם היתושים ונוכחתי לדעת שאין הרבה חיות טורפות בלילה. החיות הטורפות שלטו בעיירה ובעולם שמסביבנו. היער המפחיד הפך בשבילי מקום של חופש ושל מסתור, אך אז עוד לא ידעתי שאבא מכין לנו מחסה לעת צרה.

לפעמים היה מופיע בביתנו שוטר אוקראיני צעיר ומביא לאימא את בגדיו לכביסה או לתיקון. הוא נראה שונה מחבריו המתפרעים ולא איבד צלם אנוש. (הוא היה זה שסייע לאימא ולבן, אחי, לצאת מהעיירה שהייתה מכותרת, ויהודי העיירה עמדו בפני חיסול).

ניסינו גם לעזור לאחות של אימא שנשארה לבד עם שלושת בניה בעיירה טורצ'ין. כשנכנסו הגרמנים, נלקח בעלה ולא חזר. אימא חירפה את נפשה כשהתחפשה לאוקראינית ונסעה לאחותה נושאת באמתחתה חבילות של מזון, אך הגוי, בעל העגלה, שהבטיח לעזור, הלשין עליה, והשוטרים תפסו וכלאו אותה. אבא נזעק לעזרתה. הוא פנה למפקד המשטרה, שהיה פעם פועל שלו, והוא הצליח לשחרר את אימא, שיצאה ללא פגע. גם אני נתפסתי פעם על ידי שוטר, כששיחקתי עם רובה

בין המשפחות. אימהות שלא היו מוכנות להיפרד מילדיהם נדחפו לכיוון הבורות ונפלו חיים לתוכם. כל פעם הוציאו בכוח גברים מתוך קהל האומללים, דחפו אתם לידיהם וניסו להכריח אותם לכסות את שורות הגופות ואת האנשים החיים שנפלו לשם ונחנקו. אך הם רצו עם האתים לכיוון קבוצת היורים, חלקם פגעו בכמה מהם לפני שנורו. גם הדוד משה, אח של אבא, היה ביניהם. הרוצחים מיהרו. לא היו המתות חסד. גם האימהות שלא רצו להיפרד מילדיהם נחנקו מהדם הרב.

אנו, שהסתתרנו לא רחוק משם ביער, שמענו את מטחי הירי אך לא שמענו את קולות הבכי, אולי בגלל המוזיקה של מארש ראדצקי, שהארכי-רוצח קצנר השמיע מתוך הרמקול במכוניתו.

מאז ועד היום כל אימת שאני שומע את המארש הקצבי הזה, אני חוזר במחשבותי ליער, להד היריות ולמנגינה של המארש. אותו מארש שמעתי בבקרים של שנת 1948, במחנה 80, כשעברתי שם טירונות. כאלה הם חייו של ניצול. לפעמים קשה להבין אותו כשהוא מתעטף לפתע בשתיקה ובעצב.

רבים מהתושבים היהודים מסרו את רכושם למקומיים, לפני האסון המתקרב, תוך הבטחת המקומיים לשמור עליו, אך הם לא עמדו בהבטחתם בזמן האסון. היו כמה משפחות יהודיות שניסו לברוח ולהגיע ליער, לא כולם הצליחו. רובם נתפסו ונרצחו באכזריות. כך קרה לשכנים שלנו, בני משפחת כץ. הם מנו שש-עשרה נפשות, כולל ילדים ותינוקות. כולם נרצחו במקלות ובאתים. רוצחיהם לא נענשו כלל.

*

אבא, אימא, אחי בן, ואני ומשפחתה של שולמית, אביה, אמה ואחיה, כולנו העמקנו לתוך היער. אבא הוביל אותנו לאי קטן,

מכר נוצרי אחרי המלחמה: בבוקר התחילו להוציא את היהודים מבתיהם. בגידופים ובמכות פינו אותם לרחוב הראשי, בלי להתחשב בזקנים ובחולים הצעידו אותם מזרחה, כשאוכלוסייה אוקראינית שמחה ועוינת מלווה אותם בקריאות גנאי. מי שלא יכלו ללכת נורו. כחצי קילומטר מהבית נרצחה סבתי רחל. היא שכבה יומיים עד שקברו אותה בקבר מאולתר שנחפר בחופזה, סמוך לאגם. דווקא באותו בוקר הגיעו לביתנו אחותה של אימא, שבעלה נלקח ביום הראשון, ושלושת ילדיה. הם נתפסו וצעדו עם כל היהודים בעיירה לקראת מותם. לו היו מקדימים ביום אחד, יתכן שהיו בורחים אתנו ליער, ואולי היה מי מהם נשאר בחיים. היהודים הלכודים נאלצו ללכת כעשרה קילומטרים עד לעיירה השכנה, שם דחסו אותם יחד עם יהודי העיירה לתוך מתחם בית הכנסת. במשך שלושה ימים ושלושה לילות ישבו סגורים, מוכים והלומים, בלי שבאו אוכל ומים לפיהם. גם האפשרות לקום נשללה מהם. וזו הייתה רק הכנה לקראת הרצח שלהם. רק זוג אחד, בני משפחת כגן, הצליחו לפרוץ את ההסגר. הם הגיעו עד לאגם, חתכו את ורידיהם והטילו את עצמם למים.

ביום רביעי לפנות בוקר הציתו הרוצחים את בתי היהודים. האש התפשטה לכיוון בית הכנסת ואיימה על חיי היהודים-הלכודים. האוקראינים הוציאו אותם והריצו אותם בפראות כמה קילומטרים עד לוואדי רחוק מלא בורות, שם ציוו עליהם להתפשט. רב הקהילה פתח בתפילה, והרוצחים ניסו להפריד בין המשפחות, אך נתקלו בהתנגדות מצד האומללים העירומים שלא רצו להיפרד מיקיריהם. הם נצמדו זה לזה. האוקראינים החמושים לא בחלו במכות ובאמצעים אלימים אחרים כדי להפריד

כלל. ביני לבין עצמי תהיתי אולי מוטב היה שאמות שם יחד עם כולם. היו ימים שקינאתי בסתר לבי במשפחה של שולמית שאזרו כוח לסיים את חייהם. ניצלנו הפעם, משפחה קטנה ובודדת, אך כמה זמן נוכל להחזיק מעמד בעולם שהחליט להשמיד אותנו, ולמה נשארנו דווקא אנחנו?

מהמחבוא בבית האיכר למחבוא ביער

האיכר, ידידו של אבי, הכין לנו מחבוא בתוך המתבן, קרוב לדיר חזירים, ושם ישבו כשבועיים. המקום היה צר וצפוף, בקושי יכולנו לזוז ודי התקשינו להתרגל לריחות הלא נעימים. רק בלילות יכולנו לצאת קצת, לחלץ את העצמות ולשאוף אוויר צח. החודשים הספורים שעד בוא החורף היו מבחן בשבילנו אם נוכל להסתגל ולהחזיק מעמד במצבים קשים.

יום אחד הגיע שוטר לחצר ביתו של האיכר. אבא ואימא סתמו לנו לפתע את הפיות, פן נדבר ונצחק. אחרי שהלך, שמתי לב ששערותיו של אבי הלבנו.

אחרי תקופת-מה החליט הידיד של אבי להעביר אותנו לביתו של איכר אחר. בדיעבד הסתבר שבזכות כך ניצלו חיינו. כמה ימים אחרי שעזבנו, פשטה המשטרה על החווה שלו ואיתרה את המקום שבו התחבאנו. אף על פי שאיימו לירות בו, לא מסר האיכר דבר על מקום המסתור החדש שלנו.

לילה אחד הגיעו לבית האיכר שתי צעירות יהודיות וביקשו אוכל. הן סיפרו לו על שתי משפחות יהודיות מהעיירה שניצלו מהרצח, והן נמצאות ביער. האיכר מסר את המידע לאבי, והוא החליט שהגיע הזמן להסיר את האיום שריחף מעל המשפחה הנפלאה שאירחה אותנו, וחזרנו ליער. התברר שלא נשארנו היהודים היחידים בחבל הארור הזה. מצאנו שתי משפחות: משפחת פפר,

נסתר בין הביצות. הדי הצעקות והיריות נשמעו קרוב ובבירור, וחשבנו שהסוף שלנו מתקרב. ישבנו צמודים זה לזה במשך שניים או שלושה ימים, בלי אוכל ובלי לדעת דבר על המתרחש. הרעב והקור היו קשים מנשוא, והיתושים הציקו לנו בלילות. ביום הרביעי, בשעת ערב, נשברו בני משפחתה של שולמית והחליטו להיפרד מאתנו ולחזור לעיירה. למרות הפצרותינו ואף שהיה ברור שלקראת המוות הם הולכים, הם התעקשו. הם נתפסו והוכרחו לחפור בור לעצמם. קודם נרצחו הילדים, אחר כך המבוגרים.

אבא החליט להישאר ביער למרות הרעב והקור. אחרי כמה ימים הוא הוביל אותנו לכיוון כפר פולני, שם גר ידידו הפולני. תמיד אזכור את הצעדה הזאת: אבא נושא את בן על כתפיו, אני ואימא אחריו, צועדים חרש אל הבלתי נודע. כחצי קילומטר מהחווה, במעבה החורשה, אבא הורה לנו לחכות לו ופנה לביתו של ידידו הפולני כדי לקבל ממנו מידע ואוכל. אחרי פרק זמן של המתנה ושל מתח חזר ובפיו הבשורה הנוראה: אין יותר יהודים חיים בסביבה.

לא הצלחנו לאכול כמעט, רק שכבנו מחובקים על האדמה הקרה, מכורבלים בשמיכה שאבא הביא. שכבתי והסתכלתי בשמים השחורים, השזורים כוכבים, אלה היו האורות היחידים שהאירו לנו. חשבתך, הלוואי שהיה ניתן לנו, הנשואים, לעוף ולהתחבר אליהם, להתנתק מהאדמה הארורה.

למרות היריות מסביב ולמרות הפחד, העייפות הכריעה אותי ונרדמתי. צינת הבוקר העירה אותי מחלום נחמד שבו אני מטייל עם חבריי, שמחים וצוהלים, בעיירה שאין בה גרמנים ואין בה אוקראינים. הצטערתי שהתעוררתי בכלל, בתוך חורשה נידחת, בעולם אכזר. היער לא הפחיד אותי

הסובייטי, כאשר אבא היה המפקח הכללי, הוא עזר לאותם איכרים, והם זכרו זאת. אבא היה הדומיננטי בתוך קבוצת הפליטים, מעין גיבור ספרו של אלכסנדר בק "אנשי פאנפילוב". גם אם פחד, הוא לא הראה זאת. בזכות הביטחון שהקרינ, הלכתי איתו ביום ובלילה. אני, החלשלוש והפחדן שפחד להיכנס לחדר חשוך, הלכתי באומץ במעבה היער. אבי לימד אותי להכיר את הדרכים והשבילים ואת האיכרים הידידותיים מבין הפולנים והאוקראינים. במשך שנה שלמה, אחרי שנפל חלל, הצלחתי לקיים את שארית משפחתי בתקופה הקשה ביותר. נשאתי בעול בלי לאבד עשתונות, שמרתי על תקווה ועל רצון לעזור לזולת. עד היום מעשיו של אבי הם נר לרגליי.

אנשי היער

היער לא היה מהגדולים בסביבה, וכבר בהתחלה התעורר חשש אם יוכל לשמש מסתור לכולנו. הועלו אפילו הצעות לעזוב את היער ולעלות צפונה לתוך היערות והביצות של נהר הפריפט, אך הצעות אלו נדחו. עצם המעבר למקום זר ועוין הוא

שמנתה שמונה נפשות: ההורים, ארבע בנות, בן ונכד קטן ומשפחת לנגר, קרובה רחוקה שלנו, שמנתה הורים, בן ובת ונכד נוסף. והיו גם שלושה גברים שמשפחותיהם נרצחו: שמעון, שלמה הקצב ואיירה, יהודי כפרי. כל אלה פרצו את ההסגר וניסו ביחד, ובכוחות משותפים, להילחם בקשיים הנוראים ולהישאר בחיים. הצטרפנו גם אנו אליהם. יחד מנינו עשרים ואחד יהודים.

גם בהיותנו ביער לא ניתקנו את הקשרים עם המשפחה הפולנית שלנו, שהייתה היחידה כמעט שידעה על מקומנו והעבירה לנו מידע ואספקה, עד שיצאנו מהיער בזמן השחרור. לא פעם נשאלתי איך יכולנו, במשך שלוש שנים בקירוב, לחיות בתוך היער, נרדפים ביום ובלילה. לא קל לי לענות על השאלה. דבר אחד ברוך, הברירה הייתה לצאת מתוך היער ולמות. לא היינו גיבורים ולא היינו שונים ממאות אלפי היהודים שנרצחו בידי הזדים.

אנחנו הצלחנו בזכות אבא, שהיה איש יער ומקובל מאוד על איכרי הסביבה, שניזונו מהיער ועבדו בו לפרנסתם, בציד ובאיסוף עצים לבערה בחורף. בזמן המשטר

יער ליטין - אזור האחבוא

תהליך מסוכן. כמו כן ידענו ששם לא בטוח שנקבל אספקת מזון ומידע כמו שיש לנו פה, ביער המוכה לכן החלטנו, ליתר בטחון, להתחלק לשתי קבוצות. בני משפחת לנגר ואנחנו עברנו למקום חדש ביער. בקבוצה השנייה נשארו בני משפחת פפר ושלושת הבודדים. החלטנו בינינו שנקיים קשר תמידי בין שתי הקבוצות ונתאם את זמני היציאות והחזרות בלילות שנועדו לחפש אוכל.

אבי הכיר את רזי היער ועם רוב התושבים שחיו בסביבה יצר קשרים טובים, עוד בהיותו מעביד פרטי וגם כנציג השלטון הסובייטי. בהיותו עובד כפייה ביער, תחת השלטון הגרמני, לא בזבז אבי את זמנו וניסה למצוא פתרונות למקרה שיתגשם הגרוע מכול. לנו הוא לא סיפר רק אחר כך נודע לנו שהוא אסף נשק מיושן, כמו כן הכין מסורים, אתים ומכושים.

בעיקר חידש ויצר קשרים עם איכרים אמינים, רובם פולנים. אבל החשוב מכול היה שאבי הכין מראש מקומות מסתור וסימן דרכי הליכה ודרכי מילוט לעת צרה. בקצה היער נמצא אגם רחב. הגישה אליו בשעות היום הייתה מסוכנת, אך בשעות הערב יכולנו להתרחץ. הקפדנו על ניקיון וניסינו להיפטר מהכינים, בלי הצלחה יתרה. קשה היה להיפטר מהכינים ששרצו עלינו וכן גם להילחם ביתושי הביצות ובעלוקות למיניהן.

בקיץ נדדנו והחלפנו מקומות. שכנו בתוך סוכות או תחת כיפת השמיים והקפדנו על דרכי הסוואה ועל סיור מתמיד בסביבה הקרובה. הקפדנו גם להעמיד מכשולים, להניח ענפים וגזרי עצים על מנת לשמוע צעדים מרחוק, וכן גם העמדנו שמירה מיוחדת בימים מתוחים. שכבנו דרוכים במארב ורק בערוב היום, כשחזר השקט והיער שב לשלוותו, היינו חוזרים למחנה,

מדליקים אש להתחמם ולבשל מרק תפוחי אדמה ומאכלים אחרים שקיבלנו מהאיכרים. בערב היו המבוגרים מתכוננים לצאת לכפרי הסביבה, תוך תיאום ביניהם מראש, על מנת להשיג צידה ומידע. בלילה קל לטעות ביער החשוך ולאבד את שבילי ההליכה. בלית ברירה הלכנו יחפים וכדי לא לסטות מהדרך נעזרנו בסימנים מיוחדים שהיו ידועים רק לנו. רכשנו כושר שמיעה וראיית לילה וגם פיתחנו חוש ריח וחוש מיוחד כמו שיש לחיות, המסוגלות לאתר עקבות של תוקף ולהרגיש אם זר מתקרב. הפכנו לאנשי יער, והיער נעשה ביתנו. בנבכי הסבך ובחסות האפלה הרגשנו בטוחים. ניסינו להימנע מפגישות עם איכרים, בייחוד נמנענו מפגישות עם זרים. הקפדנו לשמור על מרחק מסוים ולהרשים אותם בנשק שהיה ברשותנו. אף על פי שהיה זה נשק מיושן שברוב המקרים לא פעל.

מתפלא אני עד היום מאיפה שאבו המבוגרים את הכוחות הנפשיים להמשיך לחום ולנסות להתקיים במצב הזה של חוסר תקווה. אבא, כאיש יער ותיק, הדריך את האנשים הנהדרים והאמיצים האלה והזהיר אותם לבל יעשו מעשים נמהרים, המסכנים את עצם קיומנו, ושלא ייסחפו למעשי נקמה אישיים שהיו מביאים כליה על כולנו.

הקפדנו לכבד את רכושם של האיכרים, ורבים מהם רחשו אהדה והערכה כלפינו. חלקם עזרו לנו באוכל ובמידע כללי על המצוד שהמטרה האוקראינית עורכת אחרינו. כיוון שלא תמיד יכולנו לקבץ ירקות ומאכלים אחרים מהאיכרים, המזון העיקרי שבא אל פינו, כפי שכבר ציינת, היה תפוחי אדמה. הסתמכנו על מאגרים של תפוחי אדמה שאוחסנו באדמת הקולחוז, לא רחוק מהיער, ונועדו לצבא

בעזרת הציוד שאבא הכין מראש, כמו:
אתים, מכשירים ומסורים, התחלנו לחפור
בכמה מקומות. חפרנו בדרך כלל בלילות,
כדי לא להיחשף ואת העצים ניסרנו במקום
מרוחק. הנסורת שימשה אותנו לכיסוי
ולהסוואת המחפורת. זמן החפירה, הניסור
וההבאת שבבי העצים נמשך כשבועיים.

במחפורות יצרנו משטח לשינה שהיה קצת מוגבה וכן מקום ישיבה להכנת אוכל, שהיה בעצם חצוב ושימש כתנור שהתחבר לתעלה שנחשפה כלפי מעלה ופלטה החוצה את עשן הבעירה. בתוך המחפורת הרגשנו חם ונעים. זה היה ביתנו למרות הריחות הלא נעימים.

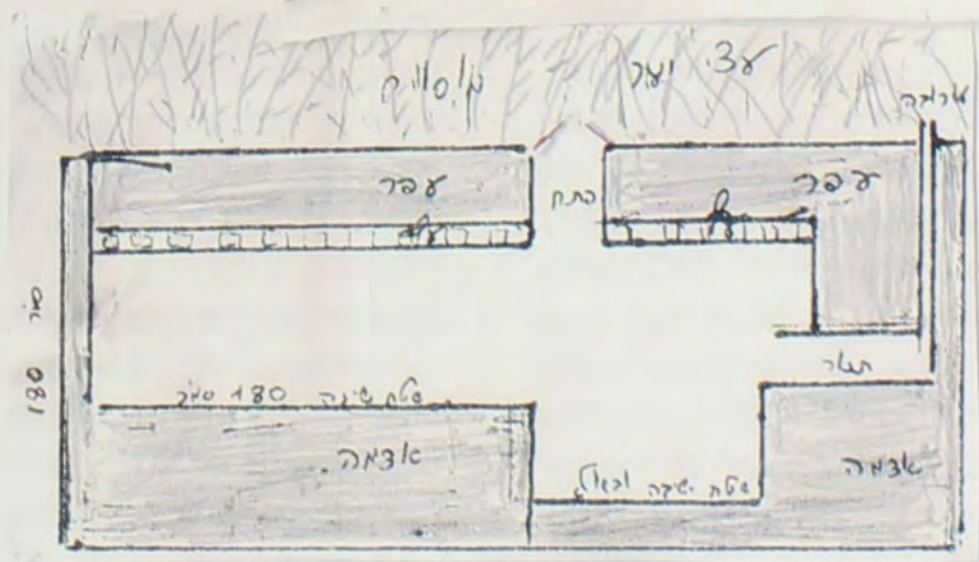
השלג הרב שירד בחורף וכיסה את השטח בשכבה לבנה, נתן תחושת ביטחון. מפלס המתח ירד מעט, ואולם הציידים שבאו לער, חמושים ברובי ציד, עוררו בנו חרדה. במשך היום ישבנו מעל המחפורות, כדי לנשום את האוויר הצלול, הנעים. לפעמים אפילו התרחצנו בשלג ולא הרגשנו קור, כי עצי היער חסמו את הרוחות. הבדידות לא הפריעה לנו כלל, אך הישיבה בחוסר מעש במשך שעות ארוכות וכן גם לובן השלגים ולילות של ירח מלא הגבירו בנו את הגעגועים לחורפים קודמים. נכנסנו לשגרה, אבל חושינו נותרו דרוכים ומודעים היינו

הגרמני. מתפוחי האדמה בישלנו מרקים,
כופתאות, לביבות וקוגל שהספיקו לכמה
גמים. רק מלח היה קשה להשגה. בעונות
הקיץ והסתיו יצאנו עם רדת החשכה
מהיער לעבר המחפורות של הקולחוז.
היינו חופרים באתים, שולפים תפוחי
אדמה ומביאים אותם ליער. כיסינו בקש
ואחסנו אותם כפי שלמדנו מהאיכרים,
בכמה מחפורות משנה שהכנו לקראת
החורף. לפעמים, אם שרר שקט מסביב,
היינו מתגנבים כמה פעמים באותו לילה
וחוזרים למחנה עמוסים שקים. בחורף,
אחרי רדת השלגים, המעטנו לצאת
מהמסתור, מחשש להשאיר עקבות בשלג.
יצאנו רק בזמן סערות.

החיים במחפורות

סתיו 1942. היער משנה צורה. העלים
ויושרים, הלילות נעשים קרים, וגשמים
יורדים בלי הפסקה. בסוכות שהקמנו
קשה למצוא מחסה מפניהם. בלית ברירה
החלטנו להתחפר באדמה. חיפשנו מקומות
נסתרים, המוגנים על ידי עצים לא שירים,
לא רחוק מכפרים ידידותיים, כדי לחפור
שם מחפורות לקראת החורף. לא קל היה
לאתר מקום שאפשר לחפור בו עד לעומק
של שני מטרים, בלי להגיע למי תהום.

תרשים מהצד של המחפורת שבנינו לקראת ימי החורף!

מה, ורק כשהסתבר לו שהכול כשורה, רמז לי לבוא. זו הייתה תחושה נהדרת להיות קצת בין כותלי בית חם, שיש לו חלונות ורצפה ומטבח אפוף ריחות של תבשילים ולהתכבד באוכל חם ובשתייה.

לא אשכח לעולם אותם רגעים מנחמים ואותם אנשים נהדרים שסיכנו את חייהם, כשעזרו לנו. מעשיהם חיזקו אותנו והיו בשבילנו קרש הצלה בתוך ים של שנאה. מצער אותי מאוד שלא התאפשר לנו אחרי השחרור להודות להם על מעשיהם האמיצים.

במשך ארבע שנות שואה, שבהן התרסקו נעוריי, הכרתי אנשים נוספים, מלבד אבי, שהשפיעו עליי מאוד. אחד מהם היה יהודי פולני שאותו פגשנו לילה אחד ביער, בדרכנו חזרה למחנה שלנו. הוא הופיע מולנו בידיים מורמות, בעוד הוא צועק "יידן, עמד". כשהתקרב, ראינו איש נמוך קומה וזיפי זקנו מכוסים פתיתי שלג. הוא היה לבוש מעיל צבאי רוסי ונעל נעלי איכרים עשויות קליפות עצי לבנה עטופות סמרטוטים. גם אנחנו ודאי נראינו לא יותר טוב ממנו. הבאנו אותו למחנה. הסתבר שהוא יהודי מוורשה שניצל בנס מאחד המשלוחים למחנות המוות. הוא נדד כשנה עד שמצא אותנו. האיכרים כיוונו אותו ליער, "שם יש פרטיזנים יהודים", אמרו לו, אך אנחנו לא היינו פרטיזנים, אלא קבוצת ניצולים, שניסו להימלט מהמרצחים. הרשינו לו להישאר וקראנו לו "הפולני". שונה היה קצת מאתנו גם בשפת היידיש שלו. הוא היה עייף, שבור וחולה, אך בשבילי היה עולם ומלואו. בלילות החורף הקשבתי לסיפוריו על היהודים שחיו בבירת פולין ושאינם בחיים עוד. הוא לימד אותי שירים ביידיש ובפולנית, וסיפוריו הרבים הציתו את דמיוני והיו בשבילי מקור נחמה וקרן אור על רקע התופת שמסביב. "הפולני" למרבה הצער לא זכה להגיע

למצבנו המסוכן, בייחוד בגלל שהמצוד אחרינו נמשך.

הירי על בני משפחת פפר

ערב אחד, עוד לפני שקיעת השמש, פקד אותנו אסון שכה פחדנו ממנו. אחד השוטרים, בן של שומר היער שחזר לחופשה אחרי שהשתתף כבר ברציחות רבות, התקיף עם חבריו מהכפר את המחנה שלנו. מהירי נהרגו ארבעה מבני משפחת פפה: האב, שתי בנותיו ואחד הנכדים, שהיו במחפורת אחרת. ארבעת הניצולים מבני המשפחה נמלטו והגיעו למחפורת שלנו. עוד באותו לילה חזרו המבוגרים למקום שהותקף וגילו שהיורים התעללו בגופות ההרוגים. בחופזה קברו אותם במחפורת ההרוסה וחזרו המומים וכואבים. התקפה זו הוציאה אותנו מהשאננות והבהירה לנו היטב שהחיפושים אחרינו נמשכים. חששנו שמא מסרו הנרצחים לפני מותם מידע על אודות מקום המסתור שלנו והבנו שעלינו לעזוב במהירות, לפני שיחזרו הרוצחים ויתקפו גם אותנו. האדמה הייתה קפואה כך שאי אפשר היה אפילו לחלוש על חפירת מחפורות חדשות. במשך חודשיים עמדנו על המשמר, יום ולילה, דרוכים לכל רעש. לא הדלקנו אש, למרות הקור ישנו בבגדים ולא יצאנו לכפרים. ציפינו לבוא האביב, לחום ולהפשרת השלגים כדי לעזוב את המקום. הייתה זו תקופה קשה, אך לא יכולנו להילחם גם באיתני הטבע. כך, במשך למעלה משנתיים, חיינו ביערות וניהלנו קרב אבוד כמעט כדי להחזיק מעמד ולחיות. הכפריים שחיו מסביב ליער התייחסו אלינו בהתפעלות ובאהדה ולא רק בחמלה. הם היללו את מעשינו ואת כושר הישרדותנו, שמעתי זאת מפייהם, בלכתי עם אבי, והוא שלימד אותי איך להתנהג בזמן צרה. לפני שניגש לביתו של איכה, הוא הורה לי לחכות במרחק-

מי שנתפס, נרצח. אחרי כשעתיים של התלבטות, וכשפסקו היריות, החלטתי להמר על חיי וצעדתי המום וגלוי לעין. האיכרים שעברו לא שמו לב אליי כלל. בסוף פניתי למקום ההתכנסות שנקבע מראש למקרים מעין אלה.

פגשתי שם את משה, הבן של משפחת לנגר, ישבנו, משה ואני, הלומים וחיכינו לניצולים. לא הוצאנו מילה מהפה ולא הזלנו דמעות. הראשונים שהופיעו היו בני משפחת פפר. אחריהם נראו שנים מהאנשים הבודדים, שהיו אתנו בקבוצה וגם בן (ברל) אחי, לבסוף הגיעה גם אימא. היא, שלא התמצאה בשבילי היער, ניצלה בזכות העובדה שהרוצחים רדפו אחרינו, ואז יצאה מהמחפורת ונמלטה.

עד מאוחר בלילה חיכינו לניצולים נוספים. היו אלה שעות של ציפייה דרוכה שאולי בכל זאת יופיע מישהו, אך הנס לא קרה. אבי נרצח וכן גם כל בני משפחת לנגר האב, האם, הבת והילד הקטן. נותרנו עשרה איש ואישה, בהם ארבעה בני משפחת פפר, בני משפחת: אני, אחי בן ואימא, משה לנגר, שנותר יחיד מבני משפחתו, ושני הבודדים שהיו אתנו בקבוצה.

בחצות יצאנו למקום המותקף. התקרבונו בזהירות עד המחפורת ההרוסות. מה קיוו הרוצחים למצוא שם? לא אדע. ככל שהתקרבו גילינו את ממדי הזוועה: אבי שכב ליד הכניסה למחפורת בתוך שלולית של דם, וראשו פצוע. הרוצחים חלצו את מגפיו ורק הכובע שהיה מוכתם בדמו, נשאר לידו. (את הכובע שלו שמרתי, והוא היה לי כקמע בדרכי הקשה לארץ ישראל. רק במאבק עם חיילי הצי הבריטי, מול חופי הארץ, נשטף הכובע ונעלם בים).

גופותיהם של בני משפחת לנגר, ההורים, הבת והנכד, שרועות היו ליד המחפורת שלהם כשהנכד מחובק בזרועותיהם. השחר שעלה הכריח אותנו למהר ולקבור את אבי

ליום השחרור. הוא מת מדלקת ריאות. לא ידוע לי אם נשאר מישהו מבני משפחתו, אך אזכור אותו כאיש מופלא, קצת שונה ועדין, שזכיתי לפגוש ביער.

נפילתו של אבי

בחודש מרץ 1943, כשהאדמה הפשירה קצת, תכננו לעזוב את האזור הסמוך לרצח הארבעה ממשפחת פפר והתחלנו לחפור מחפורות במקום חדש. ב-11 במרץ עמדנו לצאת למקום החדש ולסיים את החפירה. קבוצה אחת הספיקה לצאת לפנינו. בסביבות השעה שש בבוקר נשמע לפתע קול נפץ חזק של ענפים שנשברים.

אבא יצא ראשון מהמחפורת, ואני ואחי אחריו. ברגע שהזדקף נפגע אבא ממטח היריות ונפל. אני ואחי בן, הלומים מהירי הפתאומי, פתחנו במנוסה דרומה, לכיוון הנגדי, כשמטר כדורים בעקבותינו. כעבור כמה רגעים היינו מחוץ לטווח הפגיעה. נשארתי לבד. אחי סטה לכיוון אחר. אחרי כמה קילומטרים של מנוסה נשכבתי בסבך כדי להתאושש. ידעתי שאבא נפגע ולפי מטחי הירי הבנתי שנהרגו אנשים נוספים. הייתי בטוח שנשארתי לבד. למרות ההלם ולרגע קט הייתי מרוצה שהצלחתי לשרוד, אך נקיפות המצפון ורגש החובה זעקו בתוכחה וציוו עליי לחזור, כי לא עוזבים יקרים בעת צרה. מבחינה הגיונית ידעתי שלחזור פירושו מוות בטוח. ואז התעוררו בי שאלות: "האם יש טעם בכלל להישאר בחיים? האם לא עדיף למות ולהיקבר יחד עם יקיריך?" דילמה נוראה שרבים מניצולי שואה התמודדו אתה, והיא עדיין מטרידה רבים מאתנו שבמשך שנים אינם מוצאים מנוח לעצמם, בייחוד בלילות.

שכבתי שם רועד, נאבק עם עצמי. כמה פעמים קמתי במטרה לחזור, אך הפחד הרתיע אותי. הלוא שיננו באוזנינו ולימדו אותנו שבמקרים כאלה יש לברוח.

שנים חלמתי שאני נושא על גבי את גופו
בתוך שק ומחפש מנוחה נכונה בעבורו.
בנפול אבי תמה תקופת ילדותי. בעל כורחי
הפכתי בוגר ומגן על משפחתי הקטנה.
צרכי השעה ודרישות הקיום היום-יומי
לא אפשרו לי להתאבל עליו כראוי. רק
בלילות, כשהלכתי לחפש אוכל בכפרים,
חבוש בכובע של, יכולתי לבכות בחשאי,
ואז גם הייתי שר שירים ביידיש וברוסית,
פשוט כדי לגרש את הפחד. אני זוכר
במיוחד שיר ביידיש, שיר בקשה ותחינה
שיחזור, ואלה מילותיו:

"אבא, בבקשה תחזור, זה יחזיר לנו
אושר ואור
כי עתה פינתנו מלאה בחושך ושחור.
אנו מוכנים לסבול רעב וקור
לוותר על כל טוב,
ורק לזכות לחיבוק ממך שוב."

החיים ביער נמשכו. האביב הביא את
הפריחה, ואחריו בא הקיץ, והמרדפים
אחריו נמשכו. בלילות, כשהיה שקט
בסביבה, נהגתי לבקר את קברו, סותם את
החורים שנברו בו השועלים, יושב ומספר
לו על קורותינו.

בלילות הלכתי עם המבוגרים להוציא
תפוחי אדמה מוסתרים מאדמת הקולחוז,
ולהביא אותם למקום המסתור ביער.
בלילה טוב היינו יוצאים מהיער פעמיים.
התחלתי גם לצאת ולהתקרב לכפרים,
ביחד עם אימא, כשאני המוביל. זכורה לי
טבילת האש הראשונה שלי והמשפט: "הבן
של אהרון", שפתח בפניי חלונות ודלתות.
אני זוכר את הרגשת ההקלה המהולה
בקצת גאוה, כשחזרנו ליער מצוידים
באוכל לכמה ימים. פעם אחת רחצה אותי
אישה אוקראינית בגיגית של מים חמים.
היא האכילה אותי תותים בשמנת. השם
של אבי הלך לפניי בזמנים הקשים האלה.

בתוך המחפורת ההרוסה. בלי להוציא
מילה מיותרת כיסינו את גופו ברגבי עפר
ובגזרי עצי ליבנה ששימשו קודם להסוואה,
וערמנו תל גבוה. בני משפחת לנגר נקברו
יחד במחפורת שלהם. לפנות בוקר חזרנו
המומים ואבלים למחבוא החדש שלנו.

קשה לי לתאר את הרגשתי באותן שעות
נוראות, כשנפרדתי בחופזה מאבי. האדם
כנראה לא מעכל את ממדי האובדן ודבק
בחובה הקדושה, לא להשאיר את הגופות
טרף לחיות היער. חובה זו העניקה גם לי
כוחות להתמודד במצב הנורא. לא היה
הרבה זמן לבכות שם, על יד הקבר הייתי
מפוחד והלום ושמרתי על שליטה עצמית,
כמו המבוגרים. בלבי כעסתי על הבוקר
שהגיע ומנע ממני פרידה ראויה מהיקר
לנו ביותר. רק למחרת, כשאני מתחבק עם
אימא ועם אחי, החלו לחלחל בי התהיות
ורגשי אשמה עצמית, מפני שלא ניצלתי
את הזמן המועט ולא חיבקתי את אבי
ולא נישקתי. אפילו לא בדקתי היטב אם
התעללו בו ואם הוא מת מוות מהיר.

אחרי שנה, כשיצאנו מהיער, מצאנו את
הרוצח הנבזה עומד מול כיתת יורים.
רציתי לדעת ממנו פרטים. הוא עמד רועד,
ידיו כפותות, ותשובות לא קיבלתי. המוות
שלו לא הביא עמו נחמה אבל אז כבר
הבטחתי לעצמי, אם אשאר בחיים אביא
לפחות את עצמותיו לקבר ישראל.

לדאבון לבנו, בזמן השלטון הסובייטי
שנמשך ארבעים שנה לא יכולנו לחזור
למקום קבורתו כי נחשבתי למעין עריק.
היו כמה צעירים שקיוו לסגור מעגל דמים
וחזרו לשפץ את קבריהם של יקיריהם. הם
נתפסו והוכרחו לשרת בצבא האדום.

"הנה הבן של אהרון"

אפריל 1943. אף שקברתי את אבי במו
ידיי, בלילות עוד דימיתי לשמוע את צעדי,
כשנכנס מישהו למחפורת שלנו. במשך

היציאה מן היער: איך ממשיכים לחיות?

חורף 1944. קיווינו שיהיה זה החורף האחרון שלנו ביער, אך היינו מודעים לסכנות האורבות מכל עבר. הצבא האדום התקרב, אמנם, אך האנדרלמוסיה התעצמה. לאור חוסר הוודאות ואי הבהירות ששררו מסביב, החלטנו לנתק כל קשר עם זרים ולחיות רק מהמזון שאספנו לקראת החורף. במשך חודש בקירוב החזקנו מעמד. מלבד הרעב שהחל להציק, התקשינו לשבת באפס מעשה. בחוץ עוד רעמו תותחים, והפצצות המטוסים לא נתנו לנו מנוח. ייחלנו להגיע ליום השחרור. באחד הבקרים החלטנו, אמי ואני, למרות הסכנות, ללכת לכיוון האיכר הפולני, הידיד שלנו קוטובסקי, ולברר אם הפרטיזנים האדומים, על גדודיהם המאורגנים, שולטים בסביבה.

הפגישה עם הפרטיזנים שהתרחשה בפאתי היער, הכאיבה מאוד ובישרה על הסבל שעוד צפוי לנו. אמנם לא ציפיתי לחיבוקים, אך גם לא למעשי התעללות. הפרטיזן הראשון עמד מולנו, כשתת מקלע בידו וכובע עטור כוכב מחומש אדום לראשו, ונראה כמלאך גואל. ואולם אחרי שנודע לו שאנו יהודים, הוא דרש שאתן לו את הזהב שלי. עמדתי הלום וכואב מולו, בלי להוציא מילה. הלא רק כינים, זה מה שהיה לי, ומהם ברצון הייתי נפטר. איך היה נגמר המפגש אתו אם היה מתרחש במעבה היער, מי יודע? קרו שם דברים איומים.

פגישה זו הייתה המכה הראשונה בסדרת המכות שנחתו עליי וניפצו באחת את התקוות ואת החלומות שטיפחנו בכל אותן שנים קשות ובזכותן החזקנו מעמד. גם ההמשך לא היה קל, ואפילו כאן, בארצנו, נתקלנו בחוסר הבנה ובאטימות של רבים מבני עמנו, מפני שהתקשו לשמוע את מה שעברנו והתקשו להאמין, ולנו לא קל היה

להתמודד, ולכן הרבה זמן הדחקנו ושתקנו. אפריל 1944. הצבא האדום בושש לבוא, ובסביבה שרצו יחידות שונות של פרטיזנים. למרות הסכנה, התקשינו להישאר ביער, כי נוספה לנו צרה נוספת ואיומה; יחידות של סטפן בנדרה (שעמד בראש צבא של מתקוממים אוקראינים) הסתננו ליער שלנו, במנוסתם מפני הצבא האדום, ואפילו השתמשו בכמה מהמחפורות הזנוחות שלנו, כמחסה וכמקום מסתור. באחד מימי אפריל של שנת 1944 החלטנו, אני, אמי ואחי הצעיר, לצאת מן היער. אספנו את חפצנו הדלים ויצאנו לכיוון העיירה, הפעם בראש גלוי, אך בלי אבא. בדרך הראשית פגשנו פרטיזנים אדומים, רובם שתויים. הם כבשו את העיירה מידי הפולנים והשתלטו עליה.

לא אשכח את הדממה המעיקה ששררה. בתי היהודים נפרצו או נהרסו בחלקם. המון אנשים זרים, מזוינים, הסתובבו ברחובות. בית הכנסת הגדול הפך לאורווה. הבית שבו גדלתי נותר ריק, הגינה עזובה, ובית הספר שלמדתי בו נראה פרוץ ושומם. הרגשתי את עצמי כזה, הלום ומוכה. רציתי לחזור ליער, לפינתנו השקטה.

בביתנו הפרוץ והריק נשכבתי על רצפת הפרקט, (סבתא בזמנו לא הסכימה שאני וחבריי נשחק על הפרקט) ופרצתי בבכי מה, שהכיל את כל הכעס והכאב העצום על האובדן ועל הגורל שגזר עלינו להמשיך לחיות במצב הנורא. ביער למדתי איך לא למות, ועכשיו עלינו ללמוד איך להמשיך לחיות בלי אבא, בין רוצחים. מרוב פחד העדפנו לצאת מהבית שלנו ולהיות אצל השכנים הצ'כים, שאספו אותנו לביתם. ביומיים הבאים עמדתי מעבר לרחוב, מול הבית שלנו, ולא רציתי להיכנס לתוכו.

המשך סיפורו של ראובן ברנהולץ יובא בגליון הבא...

מסעות אווהלין - אוקראינה

סיור שורשים חטוף בוהלין - אוגוסט-ספטמבר 2012 מאת: ענת פרלמוטר-שבו

מבוא

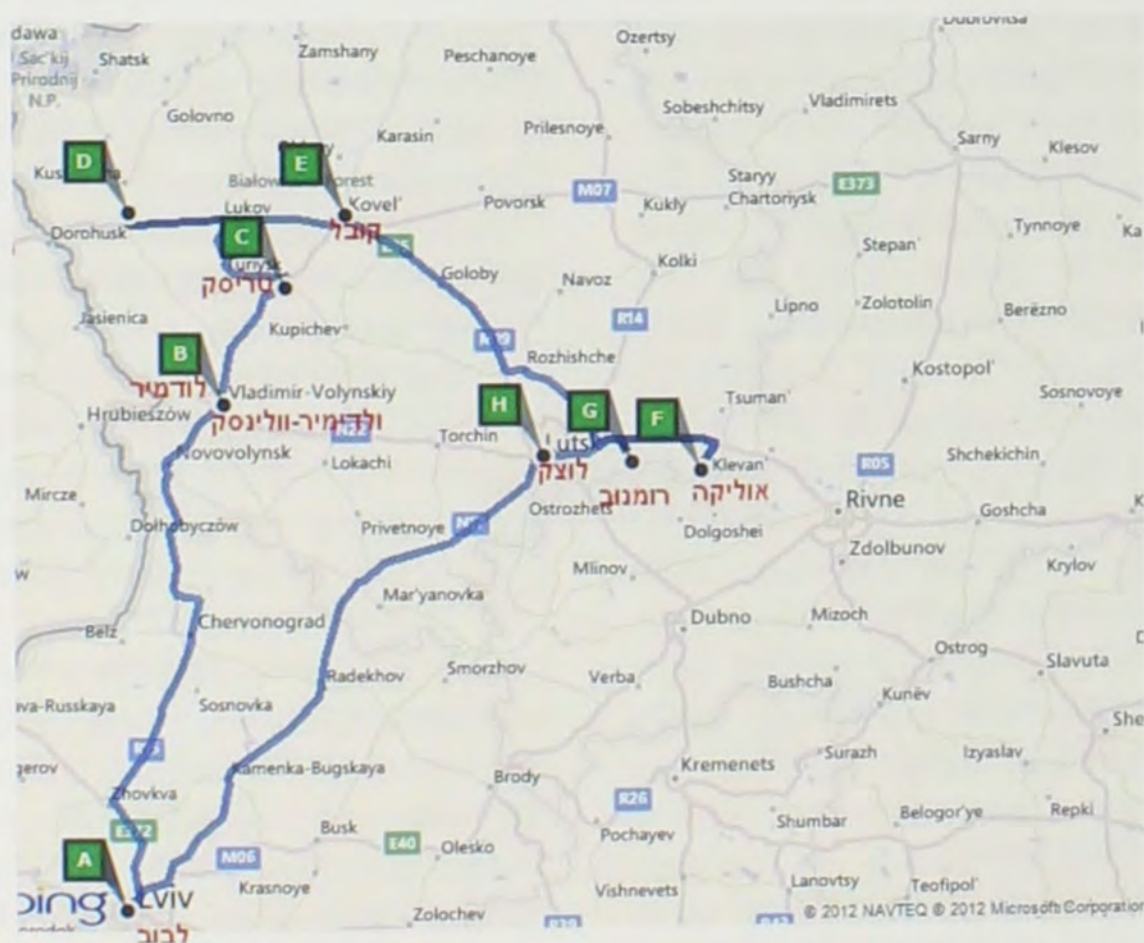
ציבי (צביה) צם, ניצה גרוס וענת פרלמוטר-שבו.

שהינו בוהלין מ-30 באוגוסט עד 3 בספטמבר 2012. היה עלינו לתכנן את המסלול ואת לוח הזמנים בקפידה רבה, כי שאפנו, מלבד ביקור בקובל (Kovel), לבקר גם במקומות הבאים:

בעיר ולדימיר-וולינסק (לודמיר), עיר מוצאו של דודנו מילק גורנברג.

בעיירה טריסק (Trisk), מקום מגוריה של

מאז ביקורנו באפריל 2000 בביאליסטוק שבפולין, עיר הולדתה של אמנו, לאה פיינסוד-פרלמוטר, רצינו, אחותי רותי ואני, לבקר גם בקובל שבאוקראינה, עיר הולדתו של אבינו, יוסף דוד פרלמוטר. הביקור יצא לבסוף אל הפועל במתכונת מצומצמת מהרצוי בגלל אילוצים שונים בלוח הזמנים. בסיור השתתפו חמישה אנשים: רות (פרלמוטר) ובעלה מנה דודזון,

סיון הסיוור החתוכן (סיון כחול)

רותי וענת על רקע מבנה מכבי האל המקורי
בעיר וולדימיר-וולניסק (ולדימיר).

מרכז העיירה טריסק. המקום המיושר של
חנות המכולת של דודתנו, רייזל פרלמוטר-
רוטהולץ.

המדריך. אלכס סייע לנו להחליף דולרים לכסף מקומי ויצאנו ברכב שכור לכיוון וולדימיר-וולניסק, היא לודמיה הדרך התארכה למעלה מן המצופה, מאחר שהכביש היה מלא מהמורות והנהג נאלץ לזגזג בין הבורות לאורך כל הדרך. התברר שהבחירה לנסוע בדרך זו הייתה מוטעית. לנוסעים בעתיד מומלץ לנסוע בכביש המהיר המחבר בין לבוב לקובל ועובר דרך ברודי ולוצק, כמו שעשינו בנסיעה חזרה ללבוב, ביום האחרון למסענו.

רייזל פרלמוטר-רוטהולץ, אחות-אבא מצד אביו פנחס, בעיירה אוליקה (Olyka), עיירת משפחתה של סבתנו, בתיה צם. בכפר רומנוב (Romanov), שם הייתה טחנת קמח לאחותו של אבא (מצד אמו), חייקה לרנר-פרידמן.

בעיר לוצק (Luzk), שם גרו, לפני מלחמת העולם השנייה, חייקה לרנר-פרידמן, בעלה וששת ילדיהם.

בגלל חוסר זמן ויתרנו על ביקור בעיירה לובומל (Luboml). שם גרה לפני המלחמה משפחתו המורחבת של ברל חסיד, גיסו של אבינו, שהיגר לפני המלחמה לסן פאולו שבברזיל עם אשתו וחמשת בניו. אשתו, דבורה פרלמוטר-חסיד, הייתה אחות אבינו (מצד אביו פנחס).

מלכתחילה ויתרנו על ביקור בארכיון האזורי בעיר לוצק, לאחר שהתברר כי אין הרשויות באוקראינה מתירות לעיין או לצלם מסמכים כגון תעודות לידה, נישואין, פטירה, בעלות על קרקעות ונכסים וכדומה. ניסיונו להיעזר בחוקרת מקומית, בתשלום, הניב רשימה חלקית של יהודים מקובל ששילמו מס קהילה לפני מלחה"ע השנייה.

תיאור המסע

יום חמישי, 30 באוגוסט 2012 נחתנו בלבוב בשעה 11.00 בבוקר, לאחר טיסה של כארבע שעות במטוס של חברת התעופה האוקראינית. נפגשנו עם אלכס

טריסק: אנדרטה לחללי מלחמה
השנייה, ברוח הריאליזם הסוציאליסטי.
ובהשראה סובייטית

Slanen: ניצה, רותי וענת ליד השלט
KOBELA בכניסה הדרומית לעיר.

עצרנו לזמן קצר בעיירות לודמיר
(וולדימיר-וולנסק) וטריסק.

לקראת חשיכה הגענו לפאתי קובל.
שלט דומה מצוי גם מצפון לעיר,
בדרך לגיא ההריגה בכובה.
הגענו למלון Nashe Mistu.
נקי ומודרני. פגשנו את המדריכה
המקומית, אלנה פשצ'וק, קתולית,
ילידת קובל ומורה להיסטוריה

מבט אל חצר המסעדה שעל יד
המלון. את ארוחת הבוקר יש
לבחור מתוך תפריט מוגבל בערב
שלפני..

החבורה שלנו עם אלכס, המלווה
(דובר אוקראינית, באדום) ועם
אלנה המורה להיסטוריה (בלבן)

השביל אל אתר הציכרון

החבורה שלנו על רקע המצבה בבכובה

ל"ד המצבה לזכר יהודי
קובל. ניצה מחזיקה
בידיה את עץ משפחת
רויטנברג, שנספתה
ברובה בקובל. אמה של
ניצה, אסתר רויטנברג
עלתה לארץ ישראל לפני
המלחמה.

בשנת 2014 שופץ אתר בכובה ביוזמת Protecting Memory project מטעמו של
ארגון אמריקאי-יהודי הפועל בברלין. ארגון זה גם מימן את העבודות וכיום נראה
אתר בכובה כך:

תמונות מאתרים, שבהם ביקרנו, בתוך העיר קובל:

בית היתומאים לשעבר
- כיום משרד רישום
עירוני, רח' סטפן
בנדרה 19 (לשעבר רח'
קושצ'יוסקו)

בית יהודי עם מגיני
דוד-רחוב סטפנה
בנדרה 3 (לשעבר
קושצ'יוסקו)

בית הארחת
פרדריקסון, כיום
מרכז תרבות
ואמנות, פינת
נוב'לנוסטי (לשעבר
וורשבסקה) ורח'
מיצקביצ'ה

קובל - רחוב וורשביסקה, פינת
מיסקביצ'ה

אפסר לצהות בנין של יהודים
לפי סגנון הבניה, כמו הבית
הזה ברחוב סטפן בנדרה
(לשעבר קושצ'יוסקו)

תחנת הרכבת המחודשת

שוק איכרים מול
תחנת הרכבת

אנדרטת זיכרון
למלחמת העולם
השנייה, ריאלזם
סוציאליסטי
בהשראה סובייטית

רחוב מיצקביצה
בעיר החדשה
(חולות-זאמד) -
גינות ירק בין הבתים

מיקום מועדון
חנות הממתקים של
מספחת אלזי מנדל-
נובלצ'נוסטי 144
(לשעבר וורשביסקה).
מחול לחנות מנדל,
הייתה חנות לבגדי
איכרים של סבתו,
בתיה (38, ילידת
אוליקה) וסבי פנחס
פרלמוטר.

הצד האחורי של בית
מלמד - הבית היהודי
היחיד ששרד מהגטו
הקטן.

חזית בית מלמד-כיום
ספרייה עירונית

קובל - הראינוע
ברח' נוצ'לצנוסטי 122
(לשעבר וורשביסקה)

קובל-כיכר העיריה, רחוב נופ'לנוסטי (לשעבר וורשביסקה)

ביה"ס היסודי העברי הרצליה, רשת תרבות, רח' קוטליארסקי, פינת רח' גרודניה
(גרודניה 1= תאריק חז' העצמאות האוקראיני, לשעבר רח' 3 במאי, שהוא תאריק חז' העצמאות הפולני)

נורים ותלמידים ליד ביה"ס הרצל'יה לפני המלחמה

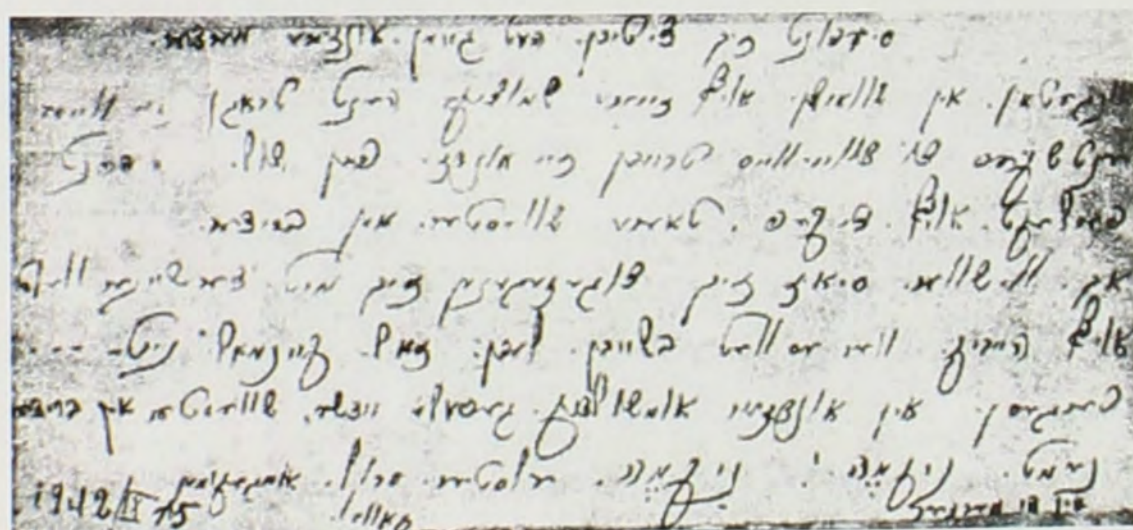

למעלה בית ברח' סמירנובה 6 - לשעבר, רחוב פבריצ'נה 6, מיקומו בעבר של
קן השוה"צ (בתמונה למטה)

מבנה בית הכנסת הגדול (כיום מתפרה)
והכניסה עם גרם המדרגות המקורי
השלט על מבנה המתפרה - רח'
נוזלז'נוסטי 125 (לשעבר וורשבסקה)
אל בית הכנסת הגדול הובאו יהודי
קובל שמחבואיהם נתגלו והוחזקו
שם עד שנלקחו לשטח בית הקברות
"החדש" ונרצחו שם. בעת ההמתנה
למוות, חרטו רבים מהם את
שמותיהם וקורותיהם על קירות בית
הכנסת. ניצולים מיהודי קובל שהגיעו
אחרי המלחמה הספיקו להעתיק חלק
מהכתובות. עם כניסת הסובייטים
לקובל אחרי המלחמה, סידו הקירות
והכתובות נעלמו.

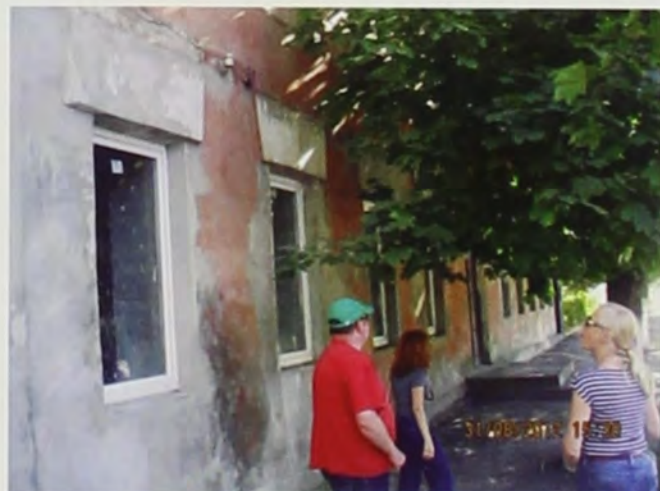

אחת הכתובות שהועתקה מקיר בית הכנסת הגדול אחרי המלחמה
(מתוך פנקס קובל)

בכניסה לפארק שהוקם באזור שבו
 שכן הגטו הקטן - פסל של מנורת
 אוקראינית ילידת קובל

החוקים המסודר של גימנסיה
 תרבות לשעבר

המבנה המקורי של גימנסיה
 קלרה ארליק. הצימודים
 ב"קלרה ארליק" היו בפולנית.

תוספת מאוחרת למבנה גימנסיה
 קלרה ארליק

בית אנטין לשעבר - (מימין)
למבנה שימנסייה קלרה ארליק

קובל - בית התרבות שהוקם
בשטח בית הקברות "החדש", לאחר
שהמזבבות נלקחו לשמש חומרי בנין
במחנה צבאי סמוך

המזבבה היחידה שנותרה
בשטח בית הקברות
היהודי "החדש"

פרה רועה סמוך למזבבה היחידה
שנותרה בשטח בית הקברות
"החדש"

קובל - בית הקברות "החדש" (נפתח ב 1900). צולם ב 1938 על-ידי טובה טננבוים

שברי מצבות שנלקחו מבית העלמין "החדש" ושימשו במשטר הסובייטי כחומרי בנייה במחנה צבאי סמוך.

חלק מהמצבות השבורות נאספו ואוחסנו בקובל, עד להקמת אנדרטה לזכר הקרבנות בשטח בית הקברות (לשעבר)

כיום-שטח המחנה הצבאי נמכר ליזמים פרטיים, שמתכוונים לבנות במקום בתי מלון. מתחת לקרקע מצויות עדיין מאות מצבות. ארגון יוצאי קובל פועל להצלת המצבות ושימורן.

17, כתובתן של החנויות של משפחות מנדל ופרלמוטר ברחוב וורשבסקה, כתובת מדויקת של הגימנסיה העברית, ששכנה ממש על גדת נהר הטוריה וכדומה. חבל.

לא הספקנו לבקר בעיריית קובל, במוזיאון העירוני, בשרידי המקווה, בבית הקברות הקתולי, שבו קיימות כנראה מספר מצבות יהודיות ובעוד כמה אתרים שידענו על קיומם. בדיעבד הצטערתי שהקצינו רק יום אחד לביקור בקובל. יכולנו להפיק יותר מביקור של יומיים-שלושה. עזבנו עם תחושת החמצה מסוימת..

זר קהילת לובאוץ, יום הזיכרון
לשואת תשע"ה

סיכום הרשמים מן הביקור בקובל

אבא, שהיה ציוני ורצה לגדל אותנו במקום חדש ובחברה חדשה, לא הירבה לספר לנו על עיר הולדתו ולא ידענו למה לצפות. הופתענו לגלות שהעיר נאה למדי והשירותים לתיירים סבירים בהחלט. לא ניתן היה לשוחח עם תושבי העיר בגלל אי-שליטתם באנגלית. גם האנגלית של אלנה המדריכה הייתה משובשת למדי ונעזרנו הרבה במתרגם, אלכס.

היה עצוב וכואב, אך לא מפתיע, לראות שכל הסממנים היהודיים בבית הכנסת הגדול טויחו ונצבעו, ושהקומה העליונה של המבנה משמשת כמתפחה. לא ניתן היה לבקר בחלקים חשובים של המבנה, למשל בקומת הקרקע, שבה נחרטו הכתובות של יהודי קובל טרם הוצאתם להורג ובאגפים הצדדיים. גם בשאר המבנים היהודיים בעיר לא נמצאו סימנים יהודיים.

בשל ההרס של קובל במלחמת העולם השנייה, והשינויים שחלו במפת העיר, לא הצלחנו למצוא כמה כתובות פרטיות שהיו בידינו, כמו כתובתה של משפחת רויטנברג ברחוב קרוטקה

זר קהילת רדזיבילוב, יום הזיכרון
תשע"ה

זר קהילת לובאוץ, יום הזיכרון
תשע"ה

אָליקָה (OLYKA) סיכום ביקור

מאת: ענת פרלמוטר-שבו (נכדה של בתיה צם, ילידת אוליקה)

מבוא

העיירה אוליקה שוכנת דרומית-מזרחית לקובל וללוצק. היה חשוב לנו לבקר בה, מאחר ששם נולדה וגדלה סבתנו בתיה, שהייתה בת למשפחת צם הענפה, שם התאלמנה מבעלה הראשון, לרנר, ושם גידלה את בתה חייקה לרנר שנישאה, כשהגיעה לפרקה, לחיים-צבי פרידמן מלוצק. לאחר נישואיה של חייקה נישאה סבתנו שנית לפנחס פרלמוטר מקובל, חייט במקצועו. שם נולד להם אבינו, דוד פרלמוטר.

בסיוור התלוותה אלינו ציבי (צביה) צם, שאביה, יוסף צם, נולד וגדל באוליקה, עלה ארצה והיה בין מקימי קיבוץ מעוז חיים בעמק בית שאן. מילדותנו הכרנו את קרובינו ממשפחת צם שהגיעו ארצה מאוליקה. בני דודים של אבי, ושל אביה של ציבי. הכוונה למשפחת רחל צם-יגורי מקיבוץ יגור; משפחת חייקה צם-אפשטיין מקיבוץ נגבה ומשפחתו של שלמה צם

מקיבוץ אלונים. בשנים מאוחרות יותר הכרנו גם את משפחת מאיר מנוסביץ, בנה של חנה צם, שהגיעה לארץ, ואת זויה צם-ריקמן ואחיינה רומן צם, שעלו ארצה מקייב בשנות השבעים.

כחלק ממחקר שרשי משפחת צם שמענו וקראנו דברים שסיפרו בני המשפחה על משפחותיהם שנספו באוליקה ובמקומות אחרים, וגם למדנו שחלק מבני המשפחה היגרו מאוקראינה לארצות הברית ולברזיל כבר בשנות העשרים והשלושים. משפחה אחת, משפחת צם-נאקון (נאקוניצניק),

הגיעה לארצות הברית בסוף שנות החמישים. את קורותיה של המשפחה הזו הכרתי מקריאה מוקדמת ביומנו של אחד מבניה, שלמה צם מבוסטון, ומחיבור של אחייניתו, דבורה נאקון (נאקוניצ'ניק). משפחה זו, בת שש נפשות, היא היחידה ששרדה את השואה באוליקה. בשנת 2007 נערך בוויניגטון כנס עולמי של בני משפחת צם, בו הוצג לראשונה עץ משפחה מקי,

הע"ס "אוליקה" באוקראינית בכניסה לעיירה. הארחה הראשון שראינו - איסוף תפוחי אדמה.

החבורה שלנו בפתח ביתו של וסילי
לאחר שהגענו אל תיאלס אראל,
הסכים וסילי להתפנות מעיסוקיו
וללוות אותנו בביקורנו באוליקה.

ציבי עם וסילי בגינת ביתו

ממכתבים שנשלחו אל אביה, יוסף צם,
ממשפחתו באוליקה לפני המלחמה.
ביקשנו מווסילי להביא אותנו לכתובת
הרשומה. בעבר נקרא הרחוב על שם
סטאלין: ציבי זכרה שאביה סיפר שמביתו

שכולל את בני צם שנספו בשואה. המפגש
הזה עורר בי את הרצון לבקר באוליקה
ואני מרוצה שהגשמתני זאת.

הביקור באוליקה - 1 ספטמבר 2012

הגענו לאוליקה ביום הראשון ללימודים.
פגשנו בדרך ילדים וילדות בלבוש חגיגי
נושאים זרי פרחים עבור המורים. בכניסה
לעיירה ראינו תושבים אוספים תפוחי
אדמה בשדה. עצרנו במרכז העיירה.
מטרתנו הייתה לאתר תושב אוליקה בשם
וסילי, כדי שילווה וידריך אותנו בעיירה.
הוא סייע לבת משפחה שביקרה באוליקה
שנים מספר לפנינו. הייתה בידינו רק תמונה

שתי האורות שפגשנו

שלו. למזלנו פגשנו שתי מורות שזיהו את
וסילי בתמונה שהראינו להן, והן הסכימו
להראות לנו את ביתו. אוליקה עיירה
קטנה וכולם מכירים זה את זה.
בידי ציבי צם היו שתי מעטפות שנתרו

איזור הקמפה 2012

יכול היה לראות את הכנסייה המקומית. משם לקח אותנו וסילי, לבקשתנו, אל גיא ההריגה, באיזור הנקרא "קמפה"- זה המקום בו נרצחו 4000 מיהודי אוליקה. בהמשך, וסילי לקח אותנו לבית הספר התיכון של אוליקה, כדי לאסוף את

המלחמה.

לאחר שאספנו את אנטולי, הוא הוביל אותנו למבנה בית הספר תרבות לשעבר. המבנה שייך כיום לאדם פרטי. ולא ניתן לבקר בתוך הבנין, נאלצנו להסתפק בצילומים מבחוץ:

Slanen-וסי'לי ומהל בית הספר.

שער הכניסה לבית הספר.

אנטולי, המורה להיסטוריה, שידריך אותנו בהמשך הסיור. צירופו של אנטולי להמשך הסיור היה ביוזמתו של וסילי. אני סבורה שמאחורי יוזמה זו הייתה החלטה פוליטית מקומית או ארצית. אנטולי הבהיר לנו שהמידע שבידו אינו ידע מכלי ראשון. הוא לא התגורר באוליקה בתקופת

ב"ס תרבות כפי שצולם ע"י אניאלה מנוסביץ'-גולדברג (נכדת חנה צס) בביקור ב 2005

סימטה מימין לבית
הספר תרבות.

הגדר ושער הכניסה לשטח הגיטו לשעבר

שביע מרוצץ אבנים מוליק
מבנה"ס תרבות אל שטח
הגיטו לשעבר

אן ירק במקום בו היה בית כנסת

המיקום של בית הכנסת לשעבר. כיום
שטח פרטי, בגן הירק הפרטי עדיין
מוצאים שרידים ממבנה בית הכנסת

בשטח הציטו לשעבר -
בית הקהילה היהודית,
שהוקם ב-1901
(כיום ב"ח פסיכיאטרי).

איזור של חנויות יהודיות לשעבר, לצד הכנסיה (שאינה נראית בתמונות).

עמדנו ליד שתי המצבות ואנטולק, המורה להיסטוריה, סיפר על אירועי מלחמת העולם השנייה באוליקה והדגיש שתושבי אוליקה האוקראינים לא השתתפו ברצח... האזנתי להסבריו בספקנות רבה. רדיפת היהודים באוליקה החלה עם כניסת הנאצים לאוקראינה ביוני 1941. חלק

במצב רוח קודר המשכנו בעקבות אנטולי והגענו אל אזור בית העלמין היהודי לשעבר. במקום נמצאו שתי מצבות בלבד. הדלקנו נר זכרון ופרשנו על המצבה את דגל ישראל. אמרנו "קדיש" ו"אל מלא רחמים". היה קשה להינתק מהמקום.

על המצבה כתוב:

במקום הזה ביולי -
אוגוסט 1942 נרצחו
בידי הפשיסטים
והפולנים למעלה
מ 4000 תושבי
אוליקה והסביבה
נרכין את ראשינו
לזכרם

הקק היהודית של
אוקראינה בחסות קהילת
יהודי ווהלין

ציבו ליד המצבה לזכר הנרצחים

הרחוב מרוצף באבנים אופייני לאוליקה. בעיירה בתים שרובם חד-קומתיים. ליד כל בית חלקה לגידול ירקות. ברחובות אפשר לראות עגלות רתומות לסוסים מובילות תוצרת חקלאית מהשדות. הרבה הולכי רגל, ילדים ומבוגרים. וגם מכוניות פה ושם.

מהיהודים שנעצרו הובלו למרתף בטירה, שפוזר בתוכו סיד חי ונחנקו שם. אחרים הומתו במכוניות גז. ביולי ובאוגוסט 1942 נערכו אקציות גדולות. ריכזו את היהודים בשטח המצודה ואחר כך הובילו אותם אל אזור הקמפה, שם נורו למוות.

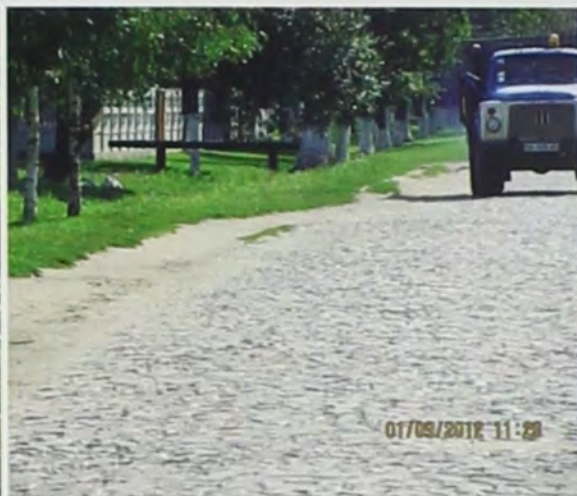
סמבה (ע"ס בליטשטיין) יחידה
שנארה (או שוקמה) מבית העלמין
החקורי

עברנו ליד חנות לרי פרחים
(מלאכותיים) אופייניים, המיועדים
לקברים ולמצבות.

עמדנו ליד שתי המצבות

בהמשך, שוטטנו ברכב באוליקה. לפעמים פרה רועה ליד אחד הבתים.

עמדנו בחצר המצודה ואנטולי סיפר לנו על ההיסטוריה של המקום. לא ממש הקשבתי להסבריו. לא יכולתי להפסיק לחשוב על יהודי אוליקה שעברו כאן בדרכם האחרונה.

מצב הרוח היה עגום. היה זה בלתי נתפש להיווכח שלא נותר באוליקה זכר לנוכחות הקהילה היהודית החיונית והתוססת שהייתה שם לפני המלחמה, ושעליה למדנו מבני משפחת צם בישראל.

לקראת סיום הסיור הגענו למצודת רדזיויל (שהוקמה ב 1341). נסיכות רדזיויל שלטה לפני כמה מאות שנים על חלקים נרחבים של פולין ואוקראינה. לפני המלחמה שימשה המצודה כאתר טיולים, גם ליהודי אוליקה.

שער הכניסה למצודה

החצר הפנימית במצודה

מסע אל העבר הלא רחוק: קמין-קושירסקי, גלושא זוטא מאת: שאולה הריס-פונט ובניה, ניר ועומר הריס

משה (Mose) פונט ורע"יתו עטרה
(קריינה) לבית קירז'נר

סיפוריה הכואבים נחרתו עמוק בליבי, ותמיד השתוקקתי להגיע למחוזות הרחוקים ההם של אגמים, יערות, קהילות עשירות בתרבות יהודית ומשפחות שהיו קשורות בעבודות של אהבה. תמיד חלמתי להגיע לשם, לראות בעיני, לחוש ולהבין טוב יותר את האובדן הגדול ואת השבר הנורא שליווה אותה. קורות משפחתה ואובדנה אף עיצבו את אישיותה לאורך כל ימי חייה. אמי חיה בהרגשת שליחות: היא נשארה בחיים כדי להנציח את זכר משפחתה, ואף ביקשה מאתנו ילדיה כי לאחר מותה נכתוב את שמות בני משפחתה שנספו בשואה ומקום קבורתם לא ידוע, על מצבתה, ובכך תנציח את זכרם.

ניר

ההחלטה על היציאה למסע שורשים התקבלה עוד בהיות סבתא קרויינה בחיים, אך קיבלה משנה תוקף לאחר פטירתה בשיבה טובה בגיל 93.

לציון יום הולדתה ה-70 של אימא שאולה, החלטנו לצאת למסע השורשים, לראות ולבקר במחוז הולדתם, ילדותם ובגרותם של סבא משה (מיישל) וסבתא עטרה (קרויינה), לנסות להבין את גודל המזל שבעלייתם לישראל ואת גודל האסון הפרטי של שאר בני המשפחה שנשארו מאחור.

הוחלט כי במסע נתמקד במקורות משפחתנו ובפן הכללי של השואה. שאולה:

מאז עמדתי על דעתי, הקשבתי, במשך שנים רבות, לסיפורים ולזיכרונות שהורי, משה פונט ועטרה (קרויינה) לבית קירז'נר, סיפרו לנו, ילדיהם. בכאב רב ובגעגועים גדולים סיפרו על משפחותיהם שנכחדו ונמחקו בימי השואה הנוראה, שפקדה את עמנו ואת משפחתם הקרובה. במיוחד הרבתה לעשות זאת אמי, שסיפרה על משפחתה הענפה והמכובדת שלא נשאר ממנה שריד ופליט, מלבד היא עצמה שהגיעה עם אבי לא"י (פלסטינה) כחלוצה, מגשימה של התנועה הציונית, בחודש מאי של שנת 1934, בימי המנדט הבריטי.

בתמונות ובמעט מילים ניסיתי להחיות ולחיות את השנים האחרונות, את הימים האחרונים, הרגע האחרון של הגטו, המוות ביערות ומסע המוות של בני משפחתנו בגיא ההריגה. זו הכמיהה הטמונה בלב, לחזור לרגע אל העיירה, הכפר, הבית והמשפחה ולחיות מחדש את הימים שהיו. אין מזור ולא נחמה במסע שעברנו ובדברים שכתבנו, רק הרגשה שהננו חלק מהם.

מסע שקורא לנו "לזכור ולא לשכוח" ולהנחיל מורשת וזיכרון עד. ראשיתו של הסיפור בתחילת המאה הקודמת - תולדות משפחתנו, בקצרה: משה (מיישל) פונט, יתום בן שלוש, שאביו שאול נהרג כחייל במהלך מלחמת העולם הראשונה, הגיע עם אמו האלמנה לקמין - קושירסקי, בה חיו בעת ההיא כ-3,000 יהודים. אמו נישאה בשנית ליהודי, אב לילדים מנישואיו הראשונים.

תמיד חלמתי!!!... אך שנים רבות נבצר ממני לממש חלום זה בשל סיבות שונות, חלקן סובייקטיביות כמו התבגרות, לימודים, נישואים, בניית הקן המשפחתי, ולא תמיד נמצאה הפרוטה בכיסנו כדי להגשים חלום זה. היו לכך גם סיבות אובייקטיביות כמו העובדה שמחוז ילדותם של הורי, שנולדו בשנת 1913, היה בפלך ווהלין בעיירה קמין - קושירסקי ובכפר הקטן שלידו גלושא-זוטא (לישכה) שהיו חלק מפולין. בשנת 1945 סופחו שטחים אלו לברית המועצות הגדולה, שאסרה על כניסת ישראלים לתחומה. עם התפוררותה של ברית המועצות נכלל חבל ווהלין בשטחה של אוקראינה, ורק אז ניתנה אפשרות כניסה לישראלים.

בהתקרבי לגיל שבעים - גיל משמעותי בו מתחיל אדם לעסוק גם בזיכרונות חיו - בעיקר כשהורי כבר אינם חיים עמנו, הודעתי לגבי אישי ולשלושת בנינו,

ניח, עומר ודגן שאינני רוצה חגיגות יום הולדת. ביקשתי לערוך עמם מסע שורשים פרטי ואישי של משפחתנו, להגיע למחוזות ילדותם של הורי ולפקוד את האתרים המסמלים את שברונה של המשפחה ואת שואת העם היהודי כולו.

למסע יצאנו רק

ניח, עומר ואנוכי. גבי לא הצטרף מטעמי בריאות ודגן טען שאין לו יותר שורשים באוקראינה. "שורשי בנווה חיים בחדרה שבישראל, שורשי צמחו מחדש בישראל". שמעתי את הסבריו וכיבדתי את רצונו.

הבית שבנה ס' חורבות ביתו Se סבא נה

המשפחה התגוררה בבית הראשון מחוץ לגטו היהודי, קרוב לבית הכנסת. מיישל למד לימודי תורה בחדר, שהיה בעצם בית הספר היהודי של העיר, וכן למד בבית הספר הפולני בקמין. בתקופת

בית הספר
בו רוכזו
היהודים לפני
שנרצחו על
ידי הנאצים

היהודים (כ 3,500) מכפרי האזור, ביניהם
גלושא זוטא, גלושא רבתא וכפרים קטנים
נוספים ורוכזו בתוך גטו במרכז העיר.
אסור היה לצאת משטח הגטו, כל מי
שניסה ונתפס הוצא להורג.

ברית המועצות ובעקבות עדויות שנאספו,
נחפר קבר האחים ועצמותיהם של נרצחי
גלושא הועברו אל קבר האחים בקמין.
העיירה קמין-קושירסקי הייתה באותה
תקופה עיירת המחוז שאליה הובאו כל

פ.ג. כ - 2600 יהודים תושבי קמין-קושירסקי והאיזור שנרצחו ע"י הגרמנים
ועוזריהם. הי"ד
כ"ז מנחם אב תש"ב - 10.8.1942 כ"ב מרחשון תש"ג 2.11.1942
ת. נ. צ. ב. ה

לא פסחנו על בורות המוות וגיא ההריגה בו קבורים יחדיו כל אנשי העיירה קמין-קושירסקי, שהיא דוגמא אחת לחיסולים מוחלטים של עיירות יהודיות שלמות.

ראינו את המשרפות באושוויץ' שנתרו כפי שהיו, התרגשנו בבתי-הכנסת שסימלו התנהלות חיים שגרתית, אשר נקטעה על ידי המרצחים.

הכרנו סיפורים של כאב וסבל, גבורה אנושית של הקורבן ושל מתי המעט ששרדו.

זהו סיפור עמנו: הרוצח רצח והשכן הביט ושתק. רק מעטים קמו להציל.

אך מבעד לכל אלו צעדנו בגאווה ובהבנה כי עלינו מוטלת החובה לזכור ולהבטיח לילדינו: אנו, החוליה בשרשרת הקיום היהודי שהשואה איימה לגדוע, לא ניתן לזה שקם לגדוע את העץ, לעקור את שורשיו.

ב 23.8.1941 נלקחו כ 100 יהודים מהגטו בקמין ליער הסמוך ושם חפרו לעצמם קבר, נרצחו על ידי הגרמנים ונקברו עוד באותו יום.

החיים בגטו היו קשים, אך הנורא מכל הגיע בקיץ 1942.

בשתי צעדות מוות (אקציות), הראשונה ב 10.8.1942 והשנייה ב 2.11.42, הובלו יושבי הגטו, ובהם כל משפחתנו, כשהם ערומים, תוך שהנאצים ימח"ש גוזזים את פאותיהם וזקניהם, למרחק של קילומטר מהעיירה, עד עמק קטן שהפך באחת לגיא הריגה.

כ 2600 יהודים נרצחו שם על ידי הצורר הנאצי.

במקום זה הוקמה אנדרטת זיכרון על ידי שורדים מקהילת קמין-קושירסקי. בניי ניר ועומר, נרגשים וכואבים אמרו קדיש לזכר משפחתנו וכל נרצחי קמין-קושירסקי.

המקום שקט ושלו, אך הקולות זועקים מן האדמה.

עומר:

באביב 2008 יצאנו למסע אל הזיכרון, למסע אל האין. יצאנו לעבר תקופה, אנשים ומקומות שדומה היו לפני שנות אור.

אך כל זה היה רק אתמול, אנשים חיו, עבדו, ילדו ילדים ואהבו ממש כמו היום, אבל אז התרחש הבלתי יאומן...

יצאנו לנסות ולהבין את אשר קרה, **אך לא נוכל לעולם להבין.**

פסענו על האדמה שאין בה שעל שאינו מעורב בדמם של אבותינו ואחינו, בני משפחות פונט וקירז'נר, אשר נישא ברוח, שקע בנהרות וחלחל באדמה.

זר קהילת קמין קושירסקי,
יום הזיכרון לשואה תשס"ה

יהודה מרין ז"ל - לזכרו של אבי במלאות 5 שנים לפטירתו

אבא היקר,

הביטויים לכך היה, מבחינתך, עיסוק מתמיד במשך עשרות שנים בהנצחה. שימשת חבר הנהלה ומזכיר האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין שנים רבות ואין ספק שתרומתך ניכרת ואתה הפכת לחלק מהמורשת של הבית הזה.

אני ביחד עם בני הדור השני נכנסנו בחרדת קודש לנעלי הדור הראשון, שנמנית עליו, ומתקשים למלא נעלים גדולות אלו. אני מקווה, שנוכל להגשים את חזונך ולהמשיך להחזיק את לפיד ההנצחה ולהעבירו בידיים בטוחות לדור השלישי.

אוהבת אותך, חסרה אותך ולעולם לא תישכח מאיתנו אבא - סבא יקר.

בתך מינה זמיר (מרין)
יו"ר ארגון מנייביץ'

זר קהילת מנייביץ' יום הזיכרון לשואה
תשע"ה

חלפו עברו להן חמש שנים למן פטירתך בתשעה באב (20/7/2010) וטרם התאוששתי וכנראה שלעולם יהיה פעור אצלי פצע ענק שלא ניתן לאיחוי.

אני כותבת מילים אלו במסגרת השנתון "ילקוט ווהלין", שהוא אחד מהמפעלים להנצחת יהדות ווהלין בתקופת השואה ולפניה, שהיה לך חלק נכבד בהפעלתו. היית שנים רבות העורך של ילקוט ווהלין ששימש ומשמש עד היום אכסניה לציון ותיעוד אירועים המתקיימים בהיכל ווהלין, כמו גם מסירת עדויות של ניצולים וקרובי משפחתם ועוד.

חסרונך כאבא וכסבא, שאיננו עמנו עוד בולט וכואב לי - בתך ולילדי - נכדיך ענת ועוד.

גם כאן ב"היכל יהדות ווהלין", שהיה כל השנים ביתך השני, חסרונך מורגש. היית ממקימי היכל ווהלין, מאושיות הבית הזה שהוקם ונועד להנצחת הקהילות הקדושות בפלך ווהלין.

היית מהדור הראשון שהחליט להתנער מעפר ולקום משואה לתקומה. אחד

התחזה לנער מזבח נוצרי וניצל

מאת: עופר אדור

פורסם בעיתון

"הארץ" במדור

"אחרי מות", יום ו'

6.2.2015

ילדיה אביגדור ויונה לעיירה קוסטופול שבחבל ווהלין (אוקראינה כיום).

יונה שבה לנובוגרודק משום הגעגועים, ועם פלישת הגרמנים הוסתרה על ידי איכר פולני, פרנצ'ישק בוברובסקי. בעקבות הלשנה רצחו הגרמנים את המסתתרים ואת המסתתרים כאחד.

לאחר הכיבוש הגרמני את קוסטופול נכלאו אביגדור, אמו ודודתו בגטו. הם ניצלו מאקציית ההשמדה הראשונה רק משום שהובאו למקום ההריגה המתוכנן באיחור של דקות ספורות.

לאחר מכן השיגה האם תעודות מזויפות בשמות פולניים מובהקים. השלושה הגיעו לכפר הפולני קששוב, שם חיו בביתו של האיכר ולנטי דומלבסקי כעובדי שדה ומשק בית. הוא ככל הנראה הבין שמדובר ביהודים, והגן על הילד מהטרדות של צעירים באזור.

בכל אותה העת נאלץ אביגדור להתנהג בזהירות. הוא "שיחק" היטב את התפקיד של ילד פולני-נוצרי ואף היה "נער המזבח" האהוב בכנסייה המקומית. ילדי הכפר הציקו לו וניסו לשדלו להוריד את מכנסיו משום השמועות על מוצאו. כשהוגלו כל בני הכפר לעבודות כפייה בגרמניה, הגיעו אביגדור, אמו ודודתו לעיירה ליד מינכן. לאחר מכן העבירו חיילי הבריגדה את בני המשפחה לאיטליה, וביוני 1947 הם העפילו ארצה.

אביגדור הגיע כאנאלפבית למוסד החינוך החקלאי במגדיאל, אך סיים את לימודיו בהצטיינות והתקבל לגימנסיה העברית הרצליה. בהמשך התגייס לצה"ל והתנדב

אביגדור עפרון (אפרון) נולד ב-1935 בעיר נובוגרודק (נאווארעדאק ביידיש), אז בתחומי פולין והיום בבלארוס.

פרסומה של העיר בא לה משום היותה מקום הולדתו וחיו של גדול משוררי פולין, אדם מצקביץ', ומוקד של אירועים חשובים בתולדות פולין וליטא. בעולם היהודי התפרסמה העיר בזכות ישיבת נאווארעדאק, שהנהיגה שיטת לימוד ייחודית ומשכה אליה בני קהילות רבות. משפחת עפרון, אחת האמידות בעיר, תרמה רבות להחזקת הישיבה ולרווחת תלמידיה. המשפחה גם הייתה ציונית מאוד, ובניה נמנו עם רוב המפלגות הציוניות. אביו של אביגדור, בנימין, היה יו"ר תנועת בית"ר המקומית ופעיל בולט בתנועה הרוויזיוניסטית. סבו, ר' שלמה אפרון, היה יו"ר תנועת "המזרחי" ומהתורמים הבולטים לקק"ל ול"קרן היסוד". דודיו השתייכו ל"שומר הצעיר", לציונים הכלליים ולתנועת העבודה. אמו, תמר, הצטיינה כמורה בבית הספר "תרבות" בעיר, ששם דגש על חינוך עברי ועל ציונות. עם פלישת הסובייטים לצפון פולין, ב-1939, נאסרו מיד הסב שלמה והאב בנימין, שהוגדרו "אויבי העם" ו"ראשי התנועה הציונית".

הם נחקרו ועונן, ונרצחו לבסוף באחד הגולגים בסיביה. מחשש שמאסרם יביא להגליית המשפחה כולה, ברחו תמר עם

לשרת כחייל קרבי בגולני.

לאחר מכן פנה אביגדור ללימודי היסטוריה יהודית וספרות עברית באוניברסיטה העברית. הוא הוסמך כמורה וכמחנך בבתי ספר על-יסודיים, ובמשך 20 שנים לימד בתיכון עירוני ט' ביד אליהו בתל אביב. אחר כך במשך 25 שנים ניהל את בית הספר להוראת השואה של יד ושם במחוז

המרכז (ב"היכל ווהלין"). הוא ניסח תוכניות להשתלמויות מורים בנושא, ובתקופת כהונתו השתלמו בבית הספר כ-300 אלף תלמידים, חיילים, מורים ומנהלי מוסדות חינוך.

אשתו, מינה לבית זילברדיק, חוקרת הלשון העברית, מתה ב-1996. הוא הותיר אחריו את בנותיו יונית ויעל וארבעה נכדים.

המחנך המושלם

לזכרו של אביגדור עפרון – ניצול שואה שהפך את הנחלתה לחשימת חייו, מחנך לרבים ומורה לחיים מאת: פרופ' גדעון גריף

פורסם ב 30.9.2014 באתר:

<http://www.news1.co.il/Archive/0024-D-96361-00.html>

מוצלחת של מחנך ותיק ומרכז שכבה בתיכון עירוני ט' בתל אביב, שם היה נערץ על אלפי התלמידים שחינך משך עשרות בשנים, וקיבל על עצמו את ניהול שלוחת בית-הספר המרכזי להוראת השואה של יד ושם, שבהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים. בתוך זמן קצר הפך את המרכז למקום חינוכי תוסס, בו למדו מדי יום מאות בני נוער, מורים ומחנכים, קצינים וחיילים, שוטרים ואנשי כוחות הביטחון. אביגדור ניהל את המרכז עד צאתו לגימלאות.

אביגדור הפך את הנחלת זיכרון השואה למטרת חייו – והצליח בכך. הוא התמסר לעבודת הקודש החינוכית-היסטורית בכל מאודו, בהזניחו לא פעם את משפחתו שלו ואת הדאגה לבריאותו. את המרכז להוראת השואה ניהל אביגדור ברוח אישיותו הייחודית: באצילות נפש, מתוך צניעות, ענווה, דאגה לזולת, התחשבות וגדלות לב – ערכים שדומה כי נעלמו מחיינו כמעט לגמרי.

בקרבנו חיים בני אדם רבים, התורמים לחברה טובה וערכית יותר, שבימי חייהם אין כותבים עליהם מאמרים בעיתון, אין מקדישים להם כותרות או רפורטאז'ות צבעוניות, ורק במותם הם זוכים לכבוד ולפרסום הפומבי, שהגיע להם בימי חייהם. כזה היה אביגדור עפרון, שהעמיד דורות של תלמידים ומורים בישראל, והטמיע בתוכם את הערכים הנאצלים, ההומאניים, לאורם חי כל חייו: יושר לב קיצוני, אצילות נפש, מסירות וחריצות בלא סייג. אביגדור הלך לעולמו (יום א', 28.9.14) לאחר מחלה ממושכת.

אביגדור, ניצול שואה יליד נובוגרודק (כיום רוסיה הלבנה), איבד בשואה את אביו ואת אחותו הקטנה תמה. אובדן זה הקרין על חייו לכל אורכם. מסיבה זו עזב קריירה

זכיתי לעבוד כמעט 30 שנה תחת הנהלתו, השראתו והדרכתו המקצועית המעולה של אביגדור. אני חב לו הרבה: את הידע ההיסטורי, את המיומנויות הפדגוגיות, את היכולות החינוכיות ובעיקר - את יכולות ההרצאה וההוראה לפני קהל. זכורה לי הרצאתי הראשונה במרכז להוראת השואה. מרוב מבוכה של עמידה בפני כמאה תלמידים ומורים, נמלטתי מאולם ההרצאות באמצע הרצאתי. אביגדור, שעמד כשומר נאמן ומנוסה מחוץ לדלת, דחף אותי ממש פיסית בחזרה לאולם באומרו: "גדעון, התגב, אל תדאג, אתה תצליח. סמוך עלי". הוא צדק, ובגדול. חזרתי והשלמתי את הרצאתי. אם לא הוא, לא הייתי כיום מחנך ומרצה על נושא השואה ברחבי העולם כולו.

חבל שאביגדור עפרון לא זכה למאמרי שבח והוקרה בימי חייו. הוא היה ראוי להם. העיתונים מלאים במאמרים על אנשים, שאינם מגיעים לרמתו משום בחינה שהיא. אביגדור עפרון היה דמות מופת, שצריכה להאיר לצעירים ומבוגרים. הוא צריך לשמש מודל לחיקוי למען חברה אנושית טובה יותר, למען זיכרון השואה ומניעת השכחתה או הכחשתה.

תודה אביגדור, על הכל. היית מחנך מושלם, ובן אדם מושלם. פניך הנאים והאנושיים יחסרו לכולנו, ולכל אלה שהוקירו, אהבו, כיבדו והעריכו אותך כל כך. יהי זכרך ברוך, אביגדור היקר.

הכותב הוא ההיסטוריון הראשי של מכון "שם עולם".

<http://www.news1.co.il/Archive/0024-D-96361-00.html>

אביגדור עפרון היה "בן אדם", אנושי, הומאני, ישר כסרגל, נדיב וערכי, בעולם מרושע ואגואיסטי, ולעיתים קרובות הוא שילם על אישיותו הנאצלת מחיר אישי גבוה. אך לא אדם כאביגדור יתפשר - הוא נשאר נאמן לערכיו עד הסוף ולחם על ערכיו אלה בכל כוחו. בלי פשרות. הוא היה מנהל נדיב לב, ליברל אמיתי, דמוקרט אמיתי, מזן שכמעט ונכחד בעולם רודף בצע ומטריאליסטי כעולמנו.

מדי יום ביקרו במרכז שבניהולו של אביגדור מאות בני נוער ולמדו על אודות השואה. כדי שהמרכז יצליח בשליחותו, בחר אביגדור בקפידה את אנשי צוותו, ואלה פעלו ולימדו בהשראתו ועל-פי ערכיו. הוא, כניצול שואה, השתתף בעבודה היומיומית לא רק כמנהל מוצלח ומוערך, אלא גם כניצול, המספר על חייו כילד יהודי בשואה. רבים מהשומעים הזילו דמעה בשומעם את סיפורו האיש, ואת סיפור גבורתה של אמו, שבזכות תושייתה וגבורתה זכה לשרוד ולהינצל מידי הגרמנים. הזיכרונות על אמו ליוו אותו כל ימי חייו.

נבחרת הניצולים

אחד מעקרונותיו של אביגדור עפרון בהנחת זיכרון השואה, עליו הקפיד מאוד, היה שיתופם של ניצולי השואה בימי העיון שקיים המרכז. אביגדור הקים "נבחרת" של כמאה עדים - ניצולים ילידי ארצות שונות, ששיתפו את קהל השומעים בסיפוריהם האישיים, סיפורים שאין להם תחליף. עדים אלה, שאביגדור טיפח והכשיר אישית, ריגשו את השומעים ואיפשרו להם לצלול אל תוכה של תקופת השואה, תקופה מורכבת ורגישה להוראה והבנה מאין כמוה.

מלכה נתנזון, דור שני לשורדים מלודביפול

הזה נסתיימו ייסוריה הקשים של מלכה נתנזון לאחר שנת מחלה ממארת, מבשרת קץ-מר מתחילת גילוייה.

מרגע בו נתגלתה מחלתה פתחה מלכה במאבק אם לא להתגבר כי אז להאריך את חייה, שכן היתה בנסיבות חייה גם ראש משפחתה הקטנה. המחלה האכזרית לכדה אותה בעונת בשלותה והיא בשיאה הן כמשוררת והן כמספרת. שירתה צנועה בתחילתה וסופה מרטיטת-לב. בשני ערוצים התמקדו חייה בשנה הזאת כשהיא מוטלת אפרקדן לפותת-כאבים שקשה לשערם; היא חשבה על המצפה לבן זוגה אמנון, אוהבה הגדול, לילדיה ונכדיה, כולם חוסים תחת כנפיה. במקביל הגיעה לשיא יצירתה כמשוררת, והתמקדה גם בהכנת כתב-יד חדש לדפוס, פרוזה רקומה מקטעי ושסעי זיכרונות על בני משפחתה שנרצחו בשואה.

תחילתה כשורש מנץ בעץ זית שנשרף. היא נולדה כשנה שנה לאחר הבסת גרמניה הנאצית. היה זה כשהוריה חזרו והתאחדו לאחר מאורעות הטבח הנורא במהלכו נרצחו שני אחיה ואחותה ולאחר-מכן שני אחים נוספים נפטרו גם הם משכשלו לעמוד בסבל. חמישה אלה הקדימו להיוולד עוד לפני פרוץ המלחמה. ההורים נקלעו למחנה של אודים מוצלים בגרמניה שחיכו לנס, לעליה לארץ-ישראל, לחבור לישוב העברי, לארץ-אבות. באותם ימים היה מקובל לראות ביהודי העולה לארץ, איש עברי. בעת ההמתנה שם, במחנה האודים, אירע מעשה עוף החול כשאמה גילתה כי הרתה שוב ללדת; פלא של תקומה. זמן קצר לאחר היוולדה של מלכה במחנה

מלכה נתנזון, נולדה בגרמניה, בא' באב תש"ו, 29 ביולי 1946 להורים ששרדו את טבח יהודי לודביפול בוהלין. אבדן רוב משפחתה בשואה, לרבות אחיה, השפיע על כל עולמה ועל התפתחותה כעיתונאית, סופרת ומשוררת. לפני כשנה חלתה ובעצם ימי מחלתה השלימה את כתיבת ספרה האחרון, אותו לא זכתה לראות יוצא לאור. שירים מפרי עטה מופיעים באחדים מילקוטי ווהלין.

הסופר עמוס אריכא כתב על מלכה באתר האינטרנט של כתב עת אימגו - בנושאי תרבות ותוכן:

<http://www.e-mago.co.il/magazine/malca-n.html>

היוצרת מלכה נתנזון ז"ל (1946-2015)

יום שישי האחרון מתחילתו נחשף כאביב, שטוף קרני שמש נעימה. יום יפה להתענג בו על חן-טבע מרעיף אור על אדם לשמחו. אך גם ביום כזה נולדת תחושת עצב עמוק בלכתה של ידידה, יוצרת עתירת-זכויות, אהובה בחייה ומוקפת בהערכה שצמחה בהתמדה בקו מקביל ליצירתה. ביום היפה

הצנומה ובעלת הקומה הממוצעת, נתגלתה כלביאה שתעשה מעתה בגבורת-נפש לשמור על הבית הנסדק לעתים עד סכנת התפוררות.

אולי מכאן נבע מקור יצירתה והתבטאותה שהתחילה בכתיבה לעיתונים והניצה תחילתה של עולם פיוטי בו משמשים קדרות-עולם מהשואה, וכבר נוספו גם הגוונים המעיקים וכותשים של ההווה, של החבר לחיים המתרסק וקם ומתרסק. בשנות השמונים התחילה מלכה לפרסם את שירה. כמהדסת הייתה בכבישת משעולה האיש; כחוששת מקבלת הפנים המצפה לה. אבל היא, לוחמת מטבעה, האמינה כי המעיין שלה באמת מקורו - ולא הרפתה.

"רעלת פתאים" היה שמו של קובץ שירה הראשון שהופיע בהוצאתו יוצאת הדופן של ירון גולן. היה זה בשנת 1989. אחר-כך הופיעו הקבצים "בובה שחורת שפתיים" (ספרית פועלים, 1992), "בטבעת היס" (ספרית פועלים, 1993), "אוכמניות בגשם" (ספרי עתון 77, 1995) וקבצים נוספים.

בפרוזה התפרסם סיפור חייה בצדו של לוחם הלום קרב בשם, "ללב היגיון משלו" ("הוצאת עקד", 2013). מלכה נתנון יצקה ביצירה זאת ביטוי מושחז ומדויק לא רק לחייהם המסוכסכים כפקעות של הלומי הקרב, אלא גם לחייהם של אוהביהם שלא תמיד נמצא בהם כוח להתמודד, להימנע מנפילה; כישלון של חוסר-אוניס, של תשישות, של מפח-נפש נורא. היצירה הזאת בפרוזה נוקבת זכתה בשימת-לב מיוחדת של ציבור מבקרים שעמדו על ייחודו של סיפור זה גם מהזווית הספרותית, שהעמיק את הכרות כולנו והעצים את הוקרתנו ביוצרת הזאת.

הניצולים עלתה המשפחה לארץ והתיישבה במעברת בת-ים, עיר שהפכה לבית עד ליום פטירתה. בבת-ים הייתה לה תקופת אושר קצרה עם אהבת חייה, אמנון, דומה ומעתה יתנהלו חייה באפיק ישראלי מבטיח את ימי המחר והמחרתיים. למנת האושר הצנוע הזה היא ציפתה גם כדי להרחיק מעליה את איימי השואה של הוריה, לבל היא עצמה תכרע תחת עומס ההתוודעות, באמצעות סיפוריה של אמה, לאחותה ולארבעת אחיה שמעולם לא הכירה. אך ככל שהתבגרה קלטה כי הם היו ויהיו חלק בלתי-נפרד ממנה.

בדירה הבת-ימית הקטנה של ההורים גדלה ילדה בעלת רגישות נדירה כשהיא מוקפת ביום ובלילה בדמויות האחים המתים אותם למדה לאהוב במותם. זהו פרק מדהים בגווניו הכה-מיוחדים ומייראים. האחים מבחינת ההורים לא יכלו שלא להימצא מתחת לכל קורת-גג שמעתה והלאה תחייה תחתיו מלכה. גם כשעברה להתגורר בדירה משלה ושל אמנון אהובה, באו אתם האחים שהמשיכו בקיומם הכמו מוחשי. הם היו לה לזיכרונות שאינם מרפים ממנה והיא הייתה להם למצבה.

ישראל שלאחר מלחמת ששת הימים לא חזרה יותר להיות ארץ העברים. החלה עונת הטירוף האלוהי. נפתחה מלחמת ההתשה. אמנון, מפקד טנק, נפצע במהלכה של תקיפה אכזרית. אחדים מאנשי צוותו נהרגו והוא חזר שבר-אדם לבית משפחתו הצעירה. הלום-קרב, כך קבעו הרופאים. מאז ועד למותה היא הפכה שלא מרצונה לא רק לנושאת בעול האחים שלא חזרו מהשואה ונמצאו אותה, אלא מעתה נוסף לעומס הזה איש יקר לה, אבי ילדיהם, מותש נפשית, מובס. אך היא האישה

למאבק נורא, קמה להילחם באויב מבפנים, להילחם על חייה. תעצומות הנפש שלה נתנו לה אנרגיות של נשמה יתרה לבטא את התקופה הבלתי אפשרית הזו. שם הספר האחרון העיד על המשבר הנורא, וראינו לפנינו ציפור מלאה הוד, ציפור שמבקשת לפרוש כנפיים, להמריא, שמבקשת לנשום, לקחת אוויר - ומצד שני חשה שכוחותיה אוזלים, ציפור מכונסת.

אנו עומדים כאן בתחנה האחרונה וזוכרים, כי מלכה נתנו לא ויתרה, שידעה גם ברגעים הקשים לכתוב שירה מרגשת וסוחפת, שירה בסימן מאבק, בסימן תאוות החיים.

את המסר קיבלנו באותיות צרובות. הדרך היחידה לנצח את הגיהנום היא באמצעות הרוח, באמצעות מעוף הציפור, באמצעות האהבה. באמצעות המילים ניסתה מלכה שלנו למצוא מרפא לכאב שלה.

השירה והיצירה העניקו למלכה כוחות מעבר למילים, העניקו לה מבט אחר, יכולת להתחבר לאיתני הטבע ולפרוש כנפיים, להיות חלק מתהליכים קוסמיים. ולמדנו ממנה כמה סבלה, כמה הייתה צריכה להתגבר כדי להתחזק באמצעות הרוח.

המלאכים למעלה בוודאי מחכים לה, לכוהנת השירה שלנו, ואנו דומעים ובוכים שהמערכה הסתיימה באובדן. נטיעותייך ושירייך וכל דרךך הנאצלת הם כעמוד אש לנגד עינינו.

נטיעותייך ימשיכו לתת פירות. לך לשלום, מלכה אהובה, פתחי למעלה את כל הדלתות, הִי מליצת יושר עבור כולנו, ואנו לא נשכח אותך. שמך יישאר לנצח חקוק בפנתיאון השירה העברית. יהי זכרך ברוך.

פרק נוסף ביצירתה שיש בו שגב ומטעם הוד ערך החיים, נוצר בעת מאבקה הנואש על חייה. היא תיארה את המתרחש אתה בשורה ארוכה של שירים, חלקם בני שורות אחדות, חלקם בני בתים אחדים. שליטתה בעברית נחתמה בהם כשל אמנית-שפה מלוטשת להתקנא בה.

עשרות שירים ממיטב שירתה הלירית והכה פיוטית נוצרו בחודשים אלה ונמצאה להם במה בדף הספרותי של אהוד בן-עזר שפתח לפניו את במתו בזרועות פתוחות. בדרך זו נחסכה ממנה ההמתנה המייגעת, לעתים מעצבנת, לקריאת שירה בדפוס. הבמה הספרותית של בן-עזר הקלה עליה ואף הרחיבה נשימתה ברגעים קשים. בשירים אלה קבעה מלכה את מעמדה הבלתי-מעורער כיוצרת מוערכת, כמשוררת מקורית ובעלת ביטוי מפרכס מול העין כמו היו מילותיה יצורים חיים. רבים מבין שירים אלה נחשבים בעיני כפנינים אותם אנצור כהוכחה ברורה שיצירתה תמשיך להתקיים.

מתוך הספדו של הרצל חקק יו"ר אגודת הסופרים העברים:

<http://www.hebrew-writers.org/article.asp?catalogid=396>

יום קשה לכולנו. איבדנו חברה יקרה. איך מספידים חברה בלי לחטוא בקלישאות? איך מביאים לקבר ידידות בת שנים? אין מילים לבטא את הכאב והצער במות חברה כה יקרה, כה אהובה. אגודת הסופרים העברים אבלה היום, יום עצוב לכולנו.

שנים של כאב עברו על מלכה שלנו. שנים קשות מנשוא, עבודה, עבוד משפחתה, עבוד כולנו. אחרי שעמלה שנים להתמודד עם הגחלים הבוהרות של השואה - קמה מלכה

דגם בית הכנסת הגדול בקובל